

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Медичний інститут
Кафедра психології

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»
завідувачка кафедри психології
_____ Ірина ЛИСЕНКОВА
« 01 » червня 2023 року

УДК 316.613.434:398.25

**ВПЛИВ ЖАРТІВ ПРО НАСИЛЬСТВО
НА СКОЄННЯ НАЛИСЬСТВА**

Кваліфікаційна робота бакалавра
за освітньою програмою «Психологія»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузь знань 05 - Соціальні та поведінкові науки
спеціальність 053 «Психологія»

Виконала:
студент 465 групи
Опруненко Оксана Іговівна

Науковий керівник:
д.психол.н./к.психол.н., професор/доцент/ст.викладач
Яблонський Андрій Іванович

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Медичний інститут
Кафедра психології

Освітній рівень – бакалавр
Галузь знань: 05 – Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність: 053 «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
завідувачка кафедри психології
_____ Ірина ЛИСЕНКОВА
« 12 » червня 2023 року

ЗАВДАННЯ
НА ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ БАКАЛАВРА

Студенту Опруненко Оксані Ігорівні

1. Тема роботи: Вплив жартів про насильство на скоєння насильства
2. Об'єкт дослідження – група підлітків від 12 до 15 років, які виробляють, сприймають та реагують на жарти про насильство.
3. Предмет дослідження – впливу жартів на настрої та ставлення людей, а також можливого зв'язку між сприйняттям жартів про насильство та фактами насильства у реальному житті.
4. Завдання дослідження:
 - 1) дослідити жанр жарту та специфіку його інтерпретації в психологічних дослідженнях;
 - 2) проаналізувати прагматичні функції жарту;
 - 3) охарактеризувати вплив жартів на насильство в психологічній літературі;
 - 4) з'ясувати вплив жартів про насильство на молодь (підлітків).

ППП та посада керівника	Завдання видано (дата, підпис)	Завдання виконано (дата, підпис)
Яблонський Андрій Іванович д.психол.н./к.психол.н., професор/доцент/ст.викладач	2022 року	12 квітня 2023 року

5. КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи бакалавра (КРБ)	Строк виконання етапів роботи
1	Погодження керівником змісту КРБ	11 жовтня 2022 р.
2	Пошук, добір та опрацювання літературних джерел з проблематики дослідження	30 листопада 2022 р.
3	Робота над підготовкою тексту КРБ	
3.1	Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФЕНОМЕНУ ЖАРТІВ У ПСИХОЛОГІЇ І ПРОБЛЕМАТИКА НАСИЛЬСТВА	20 грудня 2022 р.
3.2	Розділ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ ЖАРТІВ НА НАСИЛЬСТВО У СУСПІЛЬСТВІ	1 квітня 2023 р.
4	Висновки	10 квітня 2023 р.
5	Захист КРБ на кафедрі (попередній захист)	15 травня 2023р.
6	Захист КРБ перед Екзаменаційною комісією	27 червня 2023 р.

Студентка _____ Опруненко Оксана Ігорівна

Науковий керівник _____ Яблонський Андрій Іванович

АНОТАЦІЯ

Опруненко Оксана Ігорівна «Вплив жартів про насильство на скоєння насильства». Дипломна робота освітнього рівня – бакалавр, на правах рукопису. Спеціальність – 053 «Психологія», – Миколаїв – 2022.

Дана бакалаврська робота присвячена вивченню впливу жартів про населення на скоєння насильства. Основною метою дослідження є встановлення зв'язку між розширенням таких жартів та наслідками в контексті підвищення насильницької поведінки.

У роботі проведено аналіз наукових досліджень, які досліджують вплив жартів про насильство на психічне становище особистості. З'ясовано, що такі жарти можуть мати негативні слідки, зокрема сприяти виникненню агресивних настанов та стимулювати насильницьку поведінку в осіб, які їх сприймають.

В роботі проведено емпіричне дослідження, яке спрямоване на визначення ставлення молоді до жартів про насилля та вивчення можливого зв'язку між викладеними жартами та реальними випадками насильства. За результатами дослідження встановлено, що підлітки та молодь, які складають або сприймають жарти про насильство, підвищений ризик виникнення агресивної поведінки та більшої емоційності до скоєння актів насильства.

На основі отриманих результатів роботи розроблені рекомендації для педагогів, батьків та суспільства з метою посилення негативного впливу жартів на розвиток молодого покоління. Висвітлені педагогічні стратегії, спрямовані на підвищення освіченості щодо наслідків насильства, стимулювання емпатії та розвитку неконфліктних способів взаємодії.

Ключові слова: жарти, насильство, насилля, наслідки, психічне становище, агресивна поведінка, ризик, емпатія, неконфліктні способи взаємодії.

ABSTRACT

Oprunenko, Oksana Ihorivna. "The Impact of Jokes About Violence on the Perpetration of Violence." Bachelor's thesis, specializing in Psychology, Mykolaiv, 2022.

This bachelor's thesis is dedicated to studying the influence of jokes about violence on the perpetration of violence. The main objective of the research is to establish a connection between the proliferation of such jokes and the consequences in terms of increased aggressive behavior.

The thesis includes an analysis of scientific studies examining the impact of jokes about violence on the mental well-being of individuals. It has been determined that such jokes can have negative repercussions, including promoting the emergence of aggressive attitudes and stimulating violent behavior in those who perceive them.

An empirical study was conducted to determine the attitudes of young people towards jokes about violence and to explore the potential correlation between these jokes and actual incidents of violence. The research findings indicate that adolescents and young adults who create or perceive jokes about violence have an increased risk of exhibiting aggressive behavior and greater emotional inclination towards acts of violence.

Based on the obtained results, recommendations have been developed for educators, parents, and society as a whole, aiming to amplify the negative impact of jokes on the development of the younger generation. The thesis highlights pedagogical strategies focused on increasing awareness of the consequences of violence, fostering empathy, and promoting non-confrontational methods of interaction.

Keywords: jokes, violence, perpetration, consequences, mental well-being, aggressive behavior, risk, empathy, non-confrontational interaction.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФЕНОМЕНУ ЖАРТІВ У ПСИХОЛОГІЇ І ПРОБЛЕМАТИКА НАСИЛЬСТВА.....	8
1.1. Проблематика впливу жартів на насильство у психологічній літературі.....	8
1.2. Особливості впливу жартів на насильство у суспільстві.....	24
Висновок до першого розділу.....	29
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ ЖАРТІВ НА НАСИЛЬСТВО У СУСПІЛЬСТВІ.....	32
2.1. Методичне забезпечення та організація дослідження особливостей впливу жартів на скоєння насильства у підлітків та молоді.....	32
2.2. Результати та інтерпретація діагностики особливостей впливу жартів на скоєння насильства у підлітків та молоді.....	39
2.3. Рекомендації щодо запобіганню скоєння насильства.....	50
Висновок до другого розділу.....	59
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ.....	71

ВСТУП

У сучасному світі з шаленим темпом життя, глобальними проблемами й сумними новинами актуалізується потреба в зміні обстановки, переключенні уваги на щось більш позитивне, наприклад, прочитання чи перегляд жартів і анекдотів. Однак, окрім позитивних аспектів гумору, існує велика кількість жартів, основою яких є насильство, що негативно впливає на психіку людини зокрема, та може викликати скоєння насильство в суспільстві загалом. Відтак, актуалізується проблема впливу жартів про насильство на прояви агресії і, як наслідок, скоєння насильства.

Теоретичні основи дослідження жарту проаналізовано в наукових працях Ф. Бацевича, А. Белової, І. Кімакович, Т. Кияка, Ю. Савченка, В. Самохіної, Л. Сахарчук, О. Семенюк, S. Attardo, N. Norrick, E. Oring, H. Sacks та ін. Окрім того, особливостям засобів комічного в жартах, присвячено наукові розвідки таких дослідників, як Т. Андрієнко, Л. Безугла, А. Голозубов, С. Гулуєва, В. Дмитренко, П. Дук, І. Кобякова, А. Кутоян, А. Марчишина, А. Птушка, С. Сотнікова, О. Шонь, М. Apter, H. Vausinger, A. Berger, L. Berkowitz, A. Brock, M. Mulder та ін.

Актуальність теми роботи зумовлюється необхідністю дослідження особливостей впливу жартів про насильство на скоєння насильства, зокрема основних причин насильства, негативного впливу гумору, основою якого стають насильницькі ідеї, на психіку людини та виникнення агресивної поведінки та нахилів до різних видів насильства.

Мета роботи – здійснити комплексний аналіз впливу жартів про насильство на скоєння насильства в суспільстві. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- дослідити жанр жарту та специфіку його інтерпретації в психологічних дослідженнях;

- проаналізувати прагматичні функції жарту;
- охарактеризувати вплив жартів на насильство в психологічній літературі;
- з'ясувати вплив жартів про насильство на суспільство.

Об'єктом дослідження – група підлітків від 12 до 15 років, які виробляють, сприймають та реагують на жарти про насильство.

Предмет дослідження – впливу жартів на настрої та ставлення людей, а також можливого зв'язку між сприйняттям жартів про насильство та фактами насильства у реальному житті.

Методи дослідження. Для реалізації мети і поставлених завдань застосовано загальнонаукові методи (описовий, метод моделювання, аналіз, синтез). Окрім цього, використовується описовий (дескриптивний) метод із метою аналізу особливостей жанру жарту та проблеми насильства в психологічних дослідженнях. Методи спостереження та експерименту використовуються для вияву рівня впливу жартів про насильство на скоєння насильства в суспільстві. Для опрацювання отриманих результатів застосовано методи обробки даних та інтерпретаційні методи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що здійснено цілісний аналіз впливу жартів про насильство на скоєння насильства на основі проведеного експериментального дослідження. Окрім того, охарактеризовано психологічний ефект гумору, заснованого на насильстві, на прояви агресії, підвищення її рівня, і, як наслідок, механізми скоєння насильства в суспільстві.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ - ФЕНОМЕНУ ЖАРТІВ У ПСИХОЛОГІЇ І ПРОБЛЕМАТИКА НАСИЛЬСТВА

1.1. Проблематика впливу жартів на насильство у психологічній літературі

Насамперед варто коротко проаналізувати особливості жарту як жанру з метою розуміння його основних функцій, а відтак, впливу на насильство. Жанр жарту має давнє походження в історії літератури. Жарт як коротке оповідання гумористичного характеру існував у фольклорі, однак, як повноцінний літературний жанр сформувався значно пізніше. Ключовою метою жарту є викликати сміх в аудиторії. Відповідно жарт використовується переважно у формі розваги.

Зазначимо, що жарт є предметом вивчення не лише літературознавства, а й лінгвістики, лінгвостилістики, культурології, естетики, філософії тощо. Насамперед наголосимо на тому, що жарт передбачає використання засобів комічного, у жарті ніколи не говориться про щось прямо, його семантика передбачає дуалістичність, адже за зовнішньою жартівливою маскою може приховуватися серйозний і далекий від позитиву мотив. Одним із визначень жарту є таке, запропоноване в американському лінгвістичному дискурсі: "1. A brief, amusing story, esp. one with a punch line. 2. An amusing or jesting remark; pun. 3. A mischievous trick; prank. 4. An amusing or ludicrous incident or situation. 5. Something not to be taken seriously; triviality. 6. An object of amusement or laughter; laughingstock" [4, с. 690].

На думку Е. Oring, жарт є “формою, перш за все, яка має справу з ситуаціями невимовності, оскільки в ньому може поєднуватися невимовний і, отже, невідповідний, всесвіт дискурсу з вимовним” [17]. А. Dundes вважає, що жарт має закладений сенс, глибший, ніж може здатися на перший погляд; є закодованим вираженням думок, які людина не хоче або не може висловити відкрито чи прямо; дає справжню вказівку на народні почуття, не обов’язково випадки одноставного ствердження, але широко поширені та стійкі настрої” [10, с. 1].

Жарту властиві прагматичні функції:

- розважальний (розсмішити аудиторію, розсмішити людей; жарт вважається елементом розваги, має позитивне звучання, не має на меті щось/когось викрити, висміяти чи висміяти; має розважальний ефект і спрямований у цьому випадку на відволікти людину, перевернути її увагу, певною мірою розслабити);

- орнаментально-ілюстративний (жарт постає як своєрідна ілюстрація та передача думки автора, використовуючи притаманні йому мовні засоби);

- привабливий (жарт використовується для привернення уваги аудиторії, наприклад, під час тривалої розмови на серйозні теми, коли увага ораторів після зосередження на одній темі і, як наслідок, зниження концентрації, потребує чогось, що може активізувати знову ж таки – у цьому випадку таким засобом активізації та привернення уваги громадськості може стати жарт;

- перемикаються (жарт допомагає відволіктися, на деякий час відчуті задоволення, порвати з реальністю, перекрити хід думок, відвернути увагу від чогось серйозного, банального, нудного тощо);

- фатичний (жарт служить для встановлення, встановлення або підтримки контакту з публікою);

- терапевтичний (жарт допомагає підбадьоритися, підняти настрій, розсмішити, що позитивно впливає на психологічний стан і загальне самопочуття людини);

- функція детабуізації (жарт, залежно від культури та особливостей менталітету, не має обмежень щодо вираження емоцій, почуттів, думок, тобто людина може бути вільною, використовуючи жарти в процесі спілкування, реагуючи максимально природно до того, що висловлюється в жартівливій формі);

- маскування (жарт дає можливість висловити правду в замаскованій (прихованій) формі, коли є певні обмеження, страх образити, заборона говорити щось серйозне, людина може сказати співрозмовнику в жартівливій формі, тобто в у такому випадку жарт виступає своєрідною маскою, за якою ховається серйозний зміст);

- функція критики (через жарт можна висловити своє критичне ставлення до чогось/когось не прямо в категоричній формі, можливо, дещо різкій, а з більш завуальованим гумористичним відтінком, що вплине на сприйняття критики співрозмовником, оскільки критичне ставлення до нього викликає жарт у м'якій і нешкідливій формі);

- прагнення до самоствердження (за допомогою жарту людина може самостверджуватися з того, що висловлена жартівлива розповідь може мати настільки серйозний і розумний сенс, що його зрозуміють не всі співрозмовники, а тому в контексті тих, хто не зрозуміє жарту, мовець самостверджується за рахунок інших);

- соціальні (жарт є одним із засобів успішного спілкування людей, а висміювання окремих суспільних вад, негативних явищ чи вчинків дає можливість виправити поведінку людей у суспільстві) [2, с. 3; 3, с.30].Однією з

перших спроб типології жарту запропонував З. Фройд, який виокремив типи жарту, представлені:

- *конденсацією*: з утворенням складеного слова; з модифікацією;
- *антитезою*: як ціле і частина; в іншому (протилежному) порядку; з невеликою модифікацією;
- *подвійним значенням*;
- *переключенням* – переключенням емпізи з однієї теми на іншу;
- *абсурдом* (нонсенсом, який використовується для того, щоб показати реальність);
- *помилковим обґрунтуванням*;
- *уніфікацією*;
- *представленням протилежності*;
- *непрямою репрезентацією* (за допомогою алюзії або порівняння) [13].

У сучасних дослідженнях репрезентуються класифікації типів жарту відповідно до різних критеріїв: *тематики, джерела або національного, культурного походження; структури та форми; комунікативної мети*. У класифікації за тематичним критерієм виокремлюються такі типи:

- *моральний* (про різні теми, пов'язані з моральними нормами);
- *етичний* (про етичні принципи й проблеми);
- *релігійний* (про релігійних діячів і священиків, питання, пов'язані з релігією);
- *соціальний* (про соціальні проблеми у суспільстві та міжособистісних стосунках);
- *політичний* (ключовими є політичні події, історії про політиків, державних діячів тощо);
- *професійний* (про представників різних професій) [3, с. 123].

Типологія за критерієм національного культурного джерела чи походження ґрунтується на анекдотах відповідно до етнічних груп, відзначених національно-культурними ознаками. Так, у цій класифікації анекдоти виділяються за країною: німецькі, польські, українські, французькі та ін. Специфіка цих груп анекдотів – національний колорит, відображення особливостей національної культури, менталітету народу. певні люди.

За структурою і формою жарти поділяються на групи за такими структурними закономірностями:

– «запитання – відповідь» (перша складова – питання – однотипна для більшості жартів, натомість друга складова – відповідь – має велику кількість варіацій, створених за допомогою комічних засобів; причому, компоненти жарту можуть не збігатися за смисловим навантаженням: наприклад, перший компонент - питання - має серйозне значення, а другий - несерйозний і комічний, що разом може доходити до абсурду);

- діалогічна форма (жарт побудований у формі діалогу);
- монологічна форма (жарт робиться від імені особи в монологічній формі);
- віршована форма (жарт побудований у формі вірша);
- прозова форма (жарт будується у формі прозового твору, наприклад казки, яка часто пародіюється через жарт або подається як каламбур).

Типологія жарту за критерієм комунікативної мети передбачає поділ на групи з урахуванням жанрових особливостей жарту: якщо жарт функціонує як оцінний жанр, то поділ здійснюється за комунікативними цілями приниження, образи, схвалення, захоплення тощо. У разі функціонування жарту як імперативного жанру мовлення комунікативні цілі визначаються шляхом примушування співрозмовника піти або просто замовкнути. Розглядаючи фатичну функцію жарту, комунікативні цілі представлені встановленням

контакту, підтримкою спілкування, посиленням знайомства, зняттям напруги тощо.

Слід зазначити, що в основу типології жарту може бути покладено ілокутивний критерій, а отже, виокремлюються види, представлені іронічними жартами-зауваженнями, жартами-оцінками, образливими жартами, дружніми жартами тощо. У типології за функціональним критерієм у певній сфері жарти можуть бути первинними (функція в побутовому спілкуванні) і вторинними (сфера функціонування літературно-художня).

Крім того, поділ жартів на типи може здійснюватися за критерієм перекладу, і таким чином виділяють такі групи жартів, як ситуативні та мовні. За індикаторним критерієм універсальності мовні анекдоти визначаються як ситуативні, універсальні, тобто загальнозрозумілі. На відміну від ситуативних мовних жартів, за показником універсальності вони є мовними, універсальними (звичайно зрозумілими). За показником конкретності ситуативні жарти ситуативні, специфічні, тобто культурно обумовлені. З іншого боку, лінгвістичні жарти вважаються лінгвістичними, специфічними (культурно обумовленими) за показником специфічності [1].

Мартін та ін. розділив гумор на чотири підтипи: афіліативний, самозміцнюючий, агресивний і самознищуючий. Дружній гумор допомагає зміцнити міжособистісні зв'язки та зменшує міжособистісну напругу завдяки доброму та турботливому гумору; Подібно до гумору подолання, гумор для самовдосконалення передбачає збереження гумористичного ставлення перед обличчям стресу та негараздів; самопринизливий гумор передбачає приниження або висміювання себе з метою отримати схвалення інших і уникнути критики з боку інших; а агресивний гумор характеризується ворожими, цинічними або саркастичними жартами, коментарями, насмішками чи жартами, спрямованими на демонстрацію переваги над іншими (самовдосконалення) [16].

У психологічній літературі, насамперед у Всесвітній організації охорони здоров'я, насильство визначається як «навмисне застосування фізичної сили або влади, незалежно від того, чи є погрозою чи фактично, проти себе, іншої особи або проти групи чи спільноти, що призводить або ймовірно бути результатом травми, смерті, психологічної шкоди, неправильного розвитку або позбавлення».[21] Це визначення підкреслює, що особа або група повинна мати намір застосувати силу або владу проти іншої особи або групи, щоб вчинок кваліфікувався як насильницький. насильство відрізняється від тілесних ушкоджень або шкоди, заподіяної ненавмисними діями та інцидентами. Це визначення також звертає увагу не лише на використання фізичної сили, а й на використання фактичної загрози чи повноважень. Цю владу чи силу можна застосувати проти себе, проти окремої особи, групи чи спільноти, спільноти, як-от бандитське насильство чи репресії проти етнічних груп. Насильство тут визначається не лише як те, що завдає фізичної шкоди, а й як присутнє там, де виникають психологічні пошкодження, неправильний розвиток або позбавлення; дії бездіяльності або недбалості, а не просто дії, можуть бути кваліфіковані як насильницькі.

За словами автора, насильство поділяється на три категорії: самоушкодження (самоушкодження – це широкий термін, що включає суїцидальні думки або дії та форми самоушкодження), міжособистісне (включає акти насильства та залякування, які відбуваються між членами сім'ї, між інтимними партнерами або між окремими особами, незалежно від того, знають вони один одного чи ні, і коли насильство не спрямоване конкретно на досягнення цілей групи чи справи; ця категорія включає жорстоке поводження з дітьми, насильство серед молоді, деякі форми сексуального насильства та жорстоке поводження з літніми людьми) або колективне (застосування насильства людьми, які вважають себе членами групи, проти іншої групи чи

групи осіб для досягнення політичних, економічних чи соціальних цілей; наприклад, геноцид, катування, систематичні порушення прав людини); і на додаткові категорії в залежності від характеру насильства:

- фізичний;

- сексуальний (може відбуватися на міжособистісному або колективному рівні; включає сексуальні дотики без згоди та безконтактні акти сексуального характеру, такі як вуайеризм і сексуальні домагання. Дії кваліфікуються як сексуальне насильство, якщо вони вчиняються проти особи, яка не може дати згоду або відмовитися, наприклад, через вік, інвалідність, зловживання владою, насильство або погрози насильства);

- гендер (термін, який визнає, що насильство відбувається в контексті підлеглого статусу жінок і дівчат у суспільстві та служить для підтримки цього нерівного балансу сил; іноді використовується як синонім «насильства щодо жінок», хоча останнє є більшою мірою поняття обмеженого терміну);

- домашнє (включає фізичне насильство, вербальне насильство, економічне та соціальне насильство);

- домашнє насильство (відноситься до жорстокого поводження з дітьми, жорстокого поводження з рідними братами та сестрами, жорстокого поводження з боку подружжя та жорстокого поводження з літніми людьми).

Насильство викликає розлади та впливає на всі рівні розвитку особистості, її емоційну та когнітивну сфери, а також поведінку. Одним із негативних аспектів сімейного життя є вплив домашнього насильства на дітей як свідків чи жертв конфлікту. Діти не завжди стають жертвами цькування та насильства. Вони часто стають свідками насильства над матір'ю та молодими членами сім'ї. За таких обставин психологічна травма може бути набагато сильнішою, ніж якби дитина сама стала об'єктом насильства. Домашнє насильство передбачає фізичну або

емоційну агресію принаймні одним членом сім'ї як жертвою та іншим як агресором.

Насильство та жорстоке поводження в дитинстві часто є факторами ризику для виникнення серйозних розладів особистості та розвитку психічних розладів у дорослому віці. «Комплекс неповноцінності» може розвинути у дитини, якщо вона зазнала насильства в сім'ї. Він/вона схильний до самотності, фантазій, а також до агресії та асоціальної поведінки. При цьому агресія може бути спрямована як проти інших, так і проти себе. Через фізичне, сексуальне та психологічне (або емоційне) насильство, зазанане в дитинстві, може бути кілька значних довгострокових травматичних наслідків. Ці травматичні наслідки можуть проявлятися протягом дорослого життя у вигляді афективних розладів, посттравматичних стресових розладів, адиктивної поведінки, розладів харчування, та багато інших.

Насильство також можна класифікувати відповідно до його мотивації. Реактивне або емоційне насильство зазвичай включає вираження гніву – вороже бажання завдати комусь болю, – яке виникає у відповідь на уявну провокацію. Проактивне або інструментальне насильство є більш прорахованим і часто здійснюється в очікуванні певної винагороди. Американський психолог Кеннет Додж виявив, що ці два типи насильства включають різні фізіологічні стани: особа, яка бере участь у реактивному насильстві, відчуває підвищене збудження вегетативної нервової системи (тобто прискорене серцебиття та дихання, потовиділення), тоді як особа, яка вчиняє акт проактивної агресії, відчуває низьке вегетативне збудження.

Психолог Д. Гоулман пояснює причини насильства таким чином: «Насильство – це нездорове та неприйнятне явище, яке може виникати у людей з різних причин, включаючи відчуття особливого контролю, незадоволеність своїм

життям, розлад у психічному стані та інші» [11]. Відтак, варто виокремити такі причини скоєння насильства, як *біологічні, соціалізація, когнітивні та ситуаційні*.

До *біологічних* причин належать неврологічні, фізіологічні або хімічні впливи на насильство [20]. Так, дослідники розвитку дитини виявили зв'язок між агресією та пошкодженням мозку, спричиненим різними факторами навколишнього середовища, зокрема токсичними матеріалами, що містяться в навколишньому середовищі, травмою голови, поганим харчуванням, алкоголем і наркотиками, які вживала мама під час вагітності, родовою травмою тощо. Після виникнення дефіциту спроби усунути біологічну причину можуть включати активне біологічне лікування у формі медикаментів. Однак, сприятливе та компетентне соціальне середовище нейтралізує або зменшує вплив цих біологічних факторів на будь-яку схильність до насильства.

Причини *соціалізації* відносяться до тих процесів, за допомогою яких людина засвоює моделі мислення, поведінки та почуттів зі свого раннього життєвого досвіду. Термін “соціалізація” використовується для опису процесу, за допомогою якого дитина вивчає сценарії певної соціальної поведінки, разом із правилами, ставленнями, цінностями та нормами, які керують взаємодією з іншими. Крім того, діти можуть навчитися стільки ж, спостерігаючи за значущими або захоплюючими іншими людьми у своєму оточенні, як і з власного досвіду. З огляду на це, агресивна, антисоціальна та насильницька поведінка часто засвоюється від значущих людей (включно з телевізійними, кінофільмовими чи вигаданими персонажами) і зберігається в резерві для відповіді на певні соціальні ситуації.

До *когнітивних* причин належать ідеї, переконання і моделі мислення, які виникають у результаті взаємодії людини зі світом протягом життя. Жорстокі люди по-різному обробляють та інтерпретують цю інформацію. Вони схильні сприймати ворожість в інших, коли ворожості немає. Жорстокі люди також менш

ефективні в пошуку ненасильницьких способів вирішення соціальних конфліктів і розбіжностей. Вони також, як правило, більше сприймають насильство загалом і вважають, що така поведінка прийнятна. Деякі молоді чоловіки, особливо члени насильницьких груп або банд, переконалися, що прийнятно реагувати агресією на кожен уявний або неуявний прояв неповаги. Агресивні діти та підлітки мають більш антисоціальні та насильницькі переконання, ніж їхні неагресивні однолітки.

Ситуаційні причини стосуються характеристик середовища, таких як стрес або агресія в інших, які заохочують або породжують насильницьку поведінку. Майже будь-яка аверсивна ситуація, наприклад безперервний гучний шум; неприємні запахи; скупченість, неприємні умови життя – можуть спровокувати агресію та насильство в людей, які перебувають у таких умовах. Сусідство, школа, сім'я та однолітки можуть сприяти розвитку насильницької поведінки.

Окрім того, причинами прояву агресії та насильства можуть хвороби. Наприклад, часто пацієнти з епілепсією, особливо з скроневими або лобовими частками, демонструють насильство. Відомо, що пацієнти з астмою або хронічним обструктивним захворюванням легень (ХОЗЛ) у моменти утрудненого дихання, стають агресивними. Однак викликати агресію може біль, від інтенсивності якого залежить рівень агресії.

Варто також звернути увагу на вплив гормонів на прояви агресії і насильства. Так, як надлишок, так і дефіцит серотоніну впливають на прояви агресії [19]. Натомість, низький рівень серотоніну може викликати депресію, насильство або самогубство [18]. Окрім серотоніну, на прояви агресії значний вплив має дофамін, а також тестостерон. Зв'язок між чоловіками очевидний, але жінки, які приймають тестостерон, стають агресивними. Низькі рівні глюкокортикоїдів корелювали з агресивною активністю. Високий рівень

глюкокортикоїдів через медикаментозне лікування такими препаратами, як дексаметазон, може бути пов'язано з агресією.

У контексті нашого дослідження вартими уваги є психологічні чинники виникнення агресії і, як наслідок, насильства. Відповідно до класифікації психічних хвороб DSM-5 агресивна чи насильницька поведінка може бути одним із їх симптомів. Відтак, до цього переліку належать передусім біполярний афективний розлад, шизофренія, деменція, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) і гострий стресовий розлад. Крім того, деякі психічні розлади, пов'язані з дитинством і підлітковим віком, інтелектуальна недостатність, деякі розлади особистості можуть бути пов'язані з насильницькою поведінкою. Однак агресія може бути результатом поєднання кількох умов.

Відомо, що пацієнти з біполярним афективним розладом стають надмірно збудженими та агресивними, особливо під час маніакальної фази. Грандіозні ілюзії часто не тільки різко завищують їх самооцінку, але й роблять їх вимогливими до інших і агресивними до тих, хто не визнає їх уявної величі. Пацієнти з шизофренією можуть бути агресивними, коли реагують на командні галюцинації, що наказують їм завдати шкоди іншим. Пацієнти з деменцією широкого спектру, як-от хвороба Альцгеймера, не тільки мають недоліки пам'яті, але й втрачають виконавчі функції. Ці виконавчі функції забезпечують правильне судження та пригнічують неприйнятні імпульси. Це може пояснити частину насильства, яке спостерігається в закладах тривалого догляду та в місцях, де лікуються пацієнти з черепно-мозковими травмами [22].

Насильство визначається як фізична агресія, вчинена кривдником з наміром завдати шкоди, принизити чи образити. З іншого боку, гумор зазвичай асоціюється з веселістю, позитивними емоціями. Проаналізуємо вплив гумору на психологічний стан людини. Акцент передусім робиться на тому, що гумор може сприяти кращому самопочуттю. Деякі ключові риси гумору включають штучне

розширення можливостей, що призводить до почуття вищості, засіб боротьби з розчаруванням або несправедливістю через звернення до розбіжної логіки та протиріччя та катарсис через усунення соціальних обмежень через вираження невимовного. Ці психологічні наслідки можуть прямо чи опосередковано сприяти зниженню напруги та тривоги, а також сприяти більш позитивному настрою.

Одним із важливих механізмів, за допомогою якого почуття гумору може принести користь психічному здоров'ю, є сприяння здатності людини регулювати свої емоції, що є важливим аспектом психічного здоров'я. Почуття гумору може викликати «звичайні позитивні емоції або настрої, пов'язані з розвагами; іншими словами, це може безпосередньо впливати на психологічне благополуччя, змушуючи людей відчувати себе краще емоційно. Ця концептуалізація почуття гумору передбачає, що воно має бути позитивно пов'язане з показниками позитивного впливу (включаючи щастя) і негативно пов'язане з показниками негативного впливу (включаючи депресію). Непрямий внесок почуття гумору в психічне здоров'я полягає в тому, щоб підвищити ефективність виконання завдань, які вимагають спрямованої уваги, сприяючи людині до позитивного впливу. Позитивний настрій і гнучке мислення, викликані кількома методами, включаючи вплив гумористичного матеріалу, сприяють ефективному функціонуванню в ситуаціях, що вимагають уваги.

Отже, позитивну сторону гумору можна визначити за такими його характеристиками:

- Участь у вправі гумору асоціюється з позитивним настроєм і позитивними когнітивними оцінками.
- Почуття гумору асоціюється з більшою задоволеністю життям і приємним і залученим життям.

- Гумор входить до восьми найкращих із 24 сильних сторін характеру та пов'язаний із підвищенням задоволеності життям, залученістю та задоволеністю життям.

- Адаптивний гумор пов'язаний зі збільшенням стійкого позитивного настрою та зниженням стійкого негативного настрою.

Однак насильство часто є основою гумору в жарті. Гумор є формою соціальної мотивації та засобом вираження ворожнечі. Гумор є засобом вираження та досягнення агресії, оскільки гумор «не слід сприймати всерйоз». Гумор часто має агресивний зміст і використовується для демонстрації переваги чи підвищення соціального статусу. Насильство було частиною гумору протягом всієї історії людства, а жорстокий або агресивний гумор останнім часом став поширеною тактикою в рекламі. Однак слід зазначити, що жорстокі жарти можуть створити атмосферу насильства і зрештою завдати шкоди невинним людям. Крім того, жарти можуть передати думку про те, що насильство – це нормально.

У своєму дослідженні пан Фрейн стверджує, що насильство може бути результатом кількох факторів, включаючи генетичні, соціальні та психологічні фактори. Крім того, дослідник також зазначає, що насильство може бути наслідком відсутності емоційної підтримки та негативного впливу середовища, в якому людина росте. Брейк підкреслює, що насильство не є нормою і що важливо допомагати людям, які зазнали насильства, і працювати над запобіганням насильству в майбутньому. Щодо впливу жартів про насильство пан Фрейн зазначає: «Жарти про насильство та об'єктивізацію жінок можуть створити відчуття нормальності та допустимості такої поведінки, яка може призвести до насильства та дискримінації в реальному житті» [13].

С. Ланг, досліджуючи проблему насильства в сім'ї, стверджує, що насильство в сім'ї може мати серйозні наслідки для психічного та фізичного

здоров'я жертв. Дослідниця також вказує на те, що насильство може бути циклічним, коли жертва стає насильником або привчається до насильства. Крім того, С. Ланг звертає увагу на те, що насильство в сім'ї може мати наслідки не тільки для осіб, які безпосередньо стикаються з ним, а й для всієї сім'ї та її динаміки, відтак, підкреслює важливість профілактики та запобігання насильству в сім'ї. Вплив жартів про насильство С. Ланг пояснює таким чином: «Жарти про насильство та зниження до ролі об'єктів можуть призвести до того, що люди починають дивитися на інших як на об'єкти, а не на рівних партнерів, що можуть призвести до збільшення стосунків та насильства» [14].

Жарти про насильство характеризуються наявністю ворожої агресії, під час якої жертву принижують, ображають, бентежать або завдають фізичної шкоди. Насильницькі жарти маскуються під агресивність або завуальовані напади, які дозволяють одній людині підпорядковувати та завойовувати іншу, зберігаючи респектабельність і доброту [13]. Існують численні теоретичні зв'язки між гумором і агресією та насильництвом в оцінці гумору. Гумор і агресія є впливовими в теоріях соціальної мотивації, таких як психоаналітична теорія, теорія переваги/зневаги та теорія збудження. Зазначимо, що ще теорія жарту Фрейда була першою, у якій запропоновано агресію як мотивацію гумору.

Доведено, що будь-які насильницькі сцени, зокрема й описані в жартах, можуть спричинити підвищену агресивну поведінку, підвищення рівня тривоги, десенсибілізацію до насильства, посттравматичний стресовий розлад, зниження концентрації, посилення неспокою та дратівливості, депресію або низьку самооцінку. Окрім того, йдеться також про негативний вплив сцен про насильство на мозок людини. Відтак, перегляд/прочитання/прослуховування насильницьких сцен або історій, у яких описано сцени насильства, вивільняє в організмі адреналін і кортизол, тобто гормони, пов'язані зі страхом і стресом. Як

наслідок, це може призвести до посилення агресивних емоцій і поведінки, а також до підвищення рівня тривоги.

Варто зазначити, що перегляд/прочитання/прослуховування будь-чого (зокрема жартів), пов'язаного з насильством, можуть призвести до зниження емпатії, оскільки людина піддається впливу насильства та втрачає чутливість до нього. Люди, які втратили чутливість до насильства, можуть сприймати це як природне і звичайне, коли вони стикаються з подіями насильства у своєму повсякденному житті. При цьому в довгостроковій перспективі в людини може виявлятися підвищена ймовірність насильницької поведінки, а також підвищений ризик розвитку посттравматичного стресового розладу.

Окрім того, чим більше людина читає жартів про насильство, тим швидше для неї насильство стає нормою, а відтак, насильницькі сцени, описані в жартах, можуть знаходити відображення в реальному житті по відношенню до інших людей. Перегляд сцен насильства призводить до значного підвищення рівня агресії [5]. Сцени насильства в жартах посилюють агресивні думки, агресивні почуття, психологічне збудження (включаючи артеріальний тиск і частоту серцевих скорочень), а також агресивну поведінку.

Однак на амбівалентний характер жартів про насильство вказує Мері Бутроус: «Жарти про насильство можуть допомогти зняти стрес та напругу, але водночас вони можуть також нормалізувати насильство та сприяти поширенню насильства в реальному житті. Тому, якщо ви обмірковуєте над жартами про насильство, вам слід пам'ятати, що вони можуть мати серйозні наслідки» [Boutros]. Подібною до зазначеної є думка Дж. Барбара, який оцінює вплив жартів на насильство досить неоднозначно: «Жарти про насильство можуть бути дуже тонкою гранню, іноді вони можуть допомогти зняти напругу та стрес, але в той же час можуть нормалізувати насильство та сприяти поширенню насильства в реальному житті. контекст та аудиторію, яка вас слухає" [8]. Як бачимо,

дослідники, з одного боку, вказують на позитивний аспект жартів, а з іншого, описують їх негативні наслідки. У контексті цього варто згадати позицію С. Хікс, який зазначає, що «жарти про насильство можуть мати позитивний вплив, якщо вони допомагають людям висловити свої емоції та почуття, пов'язані з насильством. Але в той же час, які жарти можуть бути шкідливими, якщо вони сприяють посиленню безчуття нормалізації насильства» [12].

Водночас, варто наголосити на суто негативному впливі жартів про насильство, який чітко обґрунтовано в науковій концепції П. Рут Лайонс. Власне, дослідниця робить акцент на шкоді таких жартів на людей, які вже пережили насильство у своєму житті: «Жарти про насильство можуть мати негативний вплив на людей, які вже мають досвід насильства або живуть у сім'ї, де насильство є частиною життя. Ці жарти можуть посилювати їхні страхи та тривоги та сприяти поширенню безчуття щодо насильства» [15].

1.2. Особливості впливу жартів на насильство у суспільстві

З огляду на негативний вплив сцен насильства, зокрема в жартах, на психологічний стан людини, варто звернути увагу на той факт, що насильство породжує насильство і, природно, злочинність у суспільстві. Сцени насильства в жартах, як і в інших, на перший погляд, розважальних засобах, опосередковано сприяють збільшенню випадків насильства в суспільстві. Відтак, можна передбачити, що якщо ефект десенсибілізації пошириться на суспільство, він матиме руйнівний вплив на жертв насильства в реальному житті.

З точки зору еволюції, людське насильство може являти собою залежне від контексту рішення конкретних проблем соціального життя, яке може змінюватися та відпливати відповідно до мінливих умов. Оглядаючи ці адаптивні функції, Басс і Шекелфорд описують сім проблем, для вирішення яких насильство могло розвинути: (1) кооптація ресурсів інших; (2) захист від

нападу; (3) спричинення витрат одностатевим суперникам; (4) переговори про статус та ієрархії влади; (5) стримування суперників від майбутньої агресії; (6) стримування чоловіків від сексуальної невірності; та (7) зменшення ресурсів, що витрачаються на генетично неспоріднених дітей.

Середовище також впливає на навчання насильству. Деякі дослідження впливу навколишнього середовища зосереджені на наслідках бідності та неблагополуччя. Бідність сама по собі не породжує насильства. Натомість бідність впливає на життєвий досвід у кілька способів, сприяючи насильству. Особи, які живуть у бідних районах, мають мало ресурсів і підтримки для здорового розвитку, і вони частіше відчувають численні стресові фактори. У деяких районах існує кілька законних шляхів до фінансового успіху та соціального статусу, що також може породжувати відчуття відносної депривації на відміну від суспільства середнього класу. Ті, хто має мало, також мають мало що втратити. Таким чином, низький соціальний та економічний статус може сприяти підвищенню ризикованої поведінки, ідея, яка знаходить певну підтримку в психологічних дослідженнях, які показують, що штучне зниження самооцінки людини призводить до більш високих рівнів ризикованої поведінки або поведінки, що порушує правила.

Найважливішим фактором, який призведе до поширення насильства в суспільстві, є те, що воно сприймається як нормальне, природне та прийнятне явище в повсякденному житті, а не як неправильне, шкідливе, незаконне та злочинне. Важливими опорами цієї ситуації є різні інструменти, які є першоджерелом цього ефекту деперсоналізації. Жарти є одним із цих інструментів, які поширюють насильство в наше повсякденне життя та вивільняють його вплив на суспільство в цілому.

Під час поширення насильства через жарти відбувається процес десенсибілізації, який посилюється, коли люди вірять, що представлена дія – це

фантазія, і коли вони вірять, що врешті-решт усе вийде добре. Таким чином, коли насильство виглядає жартівливим або позначається як фантазія, воно втрачає свій статус насильства, а глядачі демонструють відсутність збудження та емоційної реакції. Відтак, гумор можна інтерпретувати як «камуфляж» жартівливого насильства, тобто говорить про те, що вплив гумору в образах насильства може сприяти агресії. Використовується як інструмент «десенсибілізації», жартівливе насильство може призвести до зниження корисної поведінки та підвищення бездушності щодо жертв насильства тощо. Якщо гумор применшує насильство і навіть може створити тенденцію до імітації насильницьких дій, тоді важливо підкреслити наслідки викриття як у найближчому, так і в довгостроковому контексті. Навчання за спостереженнями та десенсибілізація до насильства тісно пов'язані з нормалізацією насильства в суспільстві.

У контексті проблеми впливу жартів на насильство в суспільстві варто звернутися до соціальної когнітивної теорії А. Бандури, який розробив модель, яка базується на тому, як навчання за допомогою спостережень і вторинне підкріплення впливають на поведінку, при чому підкреслюється важлива роль пізнання в навчанні та дії. У соціальній когнітивній теорії підкреслюється важливість спостереження, наслідування та моделювання поведінки, ставлення та емоційних реакцій інших [6]. Теорія передбачає, що існує тенденція відтворювати дії, ставлення та емоційні реакції реальних або фантастичних моделей. Таким чином, сцени про насильство, які відтворюються в жартах, можуть підштовхнути людину до наслідування і відтворення цих сцен, тобто вплинути на її поведінку. Відтак, у цьому випадку ототожнення з насильницькими персонажами може призвести до більшої ймовірності того, що людина моделюватиме подальшу поведінку на основі агресивних актів, свідками яких вона була [7].

На думку L. Huesmann та L. Kirwil, наслідки жартів про насильство в суспільстві можуть бути зумовлені процесами праймінгу, процесами збудження та негайним імітуванням певної поведінки [51]. Так, за допомогою праймінгу відбувається поширення активації в нейронній мережі мозку з локуса, що представляє зовнішній спостережуваний стимул, збуджує інший мозковий вузол, що представляє пізнання, емоцію або поведінку. У цьому випадку жарт про насильство або окремий предмет, фраза чи дія можуть стати зовнішнім стимулом, який робить насильницьку поведінку, пов'язану з ним, більш імовірною.

Процес збудження пов'язаний із тим, що насильницькі сцени з жартів викликають певні емоційні реакції, які в результаті відображаються під час вирішення соціальних проблем. Доведено, що спостереження за конкретною соціальною поведінкою навколо дитини підвищує ймовірність того, що вона буде поводитися саме так [24]. Зокрема, коли діти спостерігають насильницьку поведінку, вони схильні імітувати її. Наприклад, спостереження за насильством спонукає дитячі схеми світу до приписування ворожості діям інших.

Відповідно до загальноприйнятих соціальних когнітивних моделей, соціальна поведінка людини значною мірою контролюється взаємодією поточної ситуації з емоційним станом людини, її схемами про світ, її нормативними переконаннями про те, що є прийнятним, і сценаріями для соціальних поведінка, якої вони навчилися [23].

У результаті щоденного перегляду насильницьких жартівливих програм глядачі втрачають ґрунт, спокій і відчуття безпеки – бояться стати жертвами насильства. Особливо це стосується вразливих верств населення: самотніх, дітей, жінок і людей похилого віку. Насильство в жартах збиває з пантелику та руйнує сильне почуття цінностей, співчуття та розуміння культури та людства один одного.

Окрім того, насильство є частиною системи стереотипізації, спрямованої на знищення унікальності та культурної ідентичності людини. Стереотипи, які широко використовуються в жартах, є інструментом утримання людей у стані забуття та гніту. Формула насильства використовується в жартах, щоб маніпулювати глядачами та не дати їм поставити болючі питання про соціальну несправедливість.

Одним із прикладів насильницького впливу є жарти про расизм, які призводять до дискримінації в суспільстві. Коли расистський гумор має антисоціальний характер і сприймається як такий, він може зміцнити соціальну ієрархію та стереотипи щодо осіб, на яких він націлений, потенційно послаблюючи суспільні норми, які перешкоджають висловленню упереджень. Розповідачі таких жартів про расизм переконують себе, що вони «лише жартують» і що їхні жарти не виражають справжніх упереджень. Під прикриттям жартівливої ситуації можна висловлювати упереджені думки та насолоджуватися ними. Таким чином, приниження аутсайдерів уникає осуду, який неминуче супроводжував би вираження «серйозних» упереджень у багатьох сучасних дискурсивних ситуаціях. Жартівливий контекст створює тимчасову ситуацію, яка, здається, дозволяє сміятися над перебільшено стереотипними нереальними членами чужої групи, оскільки жартівники відзначають смішність своїх жартів і заперечують власний расизм.

Варіанти жарту містять чотири основні ознаки, які будуть використовуватися як визначальні характеристики насильницького расистського жарту:

- **Расова/етнічна жертва та контекст.** У жарті є жертва або жертви, яких ідентифікують за їхньою расовою або етнічною приналежністю, і жарт розповідається або в безпосередньому, або в більш загальному контексті упереджень, дискримінації та насильства щодо цієї групи.

- Ніяких стереотипів. Жарт не містить стереотипів щодо етнічної чи расової групи; Не кажуть, що жертви жарту мають певну характеристику, яка призвела до того, що вони стали жертвами.
- Пасивна расова/етнічна жертва. Жертва жарту не зображена як учасник жартівливої дії, а лише як жертва насильства через приналежність до расової чи етнічної групи.
- Расистське насильство як гумор. Панч-лайн представляє ідею расистського насильства, і це насильство є суть жарту. Таким чином, насильство не випадкове для жарту, а невід'ємне від його суті.

Однак варто зазначити, що насильницькі або агресивні дії в суспільстві рідко виникають з однієї причини, тобто численні фактори, що збігаються з часом, сприяють такій поведінці. З огляду на це, вплив жартів про насильство краще розглядати як один із багатьох потенційних факторів, що впливають на прояви насильства та агресії в суспільстві.

Висновки до першого розділу

Комплексний аналіз теоретичних основ дослідження зумовлює такі висновки:

1. Досліджено жанр жарту в німецькій літературі та специфіку його інтерпретації в лінгвістичних дослідженнях, на основі чого виявлено, що під поняттям жарту варто розуміти *форму, перш за все, яка має справу з ситуаціями невимовності, оскільки в ньому може поєднуватися невимовний і, отже, невідповідний, всесвіт дискурсу з вимовним.*
2. Проаналізовано прагматичні функції жарту: *розважальна* (викликати сміх в аудиторії, розсмішити); *орнаментально-ілюстративна* (жарт постає своєрідною ілюстрацією і передачею думки автора,

характерними для нього мовними засобами); *атрактивна* (жарт використовується для привернення уваги аудиторії); *перемикальна* (жарт дає можливість відволіктися, відчутти на певний час задоволення, відірватися від реальності, вимкнути потік думок, пересунути увагу з чогось серйозного, буденного, нудного тощо); *фатична* (жарт використовується, щоб встановити, налагодити чи підтримати контакт із аудиторією); *терапевтична* (жарт допомагає підвищити настрій, розвеселити, викликати сміх); *функція детабуїзації* (жарт залежно від культури й особливостей менталітету не має ніяких обмежень щодо вираження емоцій, почуттів, думок); *маскувальна* (жарт уможливорює висловлення правди в маскувальній (прихованій) формі); *функція критики* (через жарт можна висловити своє критичне ставлення до чогось/когось); *прагнення до самоствердження* (через жарт людини може самостверджуватися); *соціальна* (жарт є одним із засобів вдалого ведення комунікації між людьми).

3. Насильство часто є основою гумору в жарті. Гумор є формою соціальної мотивації та способом вираження ворожнечі. Гумор є засобом для вираження та досягнення агресії, оскільки гумор «не слід сприймати всерйоз». Гумор часто містить агресивний зміст і використовується для демонстрації переваги або підвищення соціального статусу.

4. Жарти про насильство характеризуються наявністю ворожої агресії, під час якої жертву принижують, ображають, бентежать або завдають фізичної шкоди. Насильницькі жарти маскуються під агресивність або завуальовані напади, які дозволяють одній людині підпорядковувати та завойовувати іншу, зберігаючи респектабельність і доброту.

5. Насильницькі жарти можуть мати негативний вплив на суспільство. Вони можуть посилювати насильство, нормалізувати агресію та сприяти формуванню неприйнятної ставлення до насильства. Жартування про насильство може призвести до поширення стереотипів і поглядів, які сприяють насильству в реальному житті. Жарти можуть також стимулювати агресивну поведінку у людей, які вже мають відсутність до насильства або знаходяться у вразливому стані. Вони можуть підштовхувати ці особи до наслідування насильницьких актів, що можуть мати серйозні наслідки для них та оточуючих.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ ЖАРТІВ НА НАСИЛЬСТВО У СУСПІЛЬСТВІ

2.1. Методичне забезпечення та організація дослідження особливостей впливу жартів на скоєння насильства у підлітків та молоді

Злочинність - це історично мінливе соціальне і кримінально-правове негативне явище, що представляє собою систему злочинів, скоєних на певній території в той чи інший період часу. Виділяють причини злочинності та її умови. Причини і умови злочинності діють спільно: причина породжує наслідок при наявності певних умов. Причини злочинності - це соціально-психологічні чинники, від яких безпосередньо залежить вчинення злочинів. Злочини вчиняються певними особами внаслідок формування умов для їх вчинення. Злочин може вчинити як особа, що виросла в несприятливій сім'ї і при несприятливих умовах, так і в сприятливій сім'ї і при зовні сприятливих умовах.

Кепкування, жарти призводять до скоєння насильства серед підлітків та молоді, тому що в особи розвивається тривожність від знуцань. Тривожність виражається в прояві невпевненості в собі, безсилля перед зовнішніми факторами, перебільшення їх могутності і загрозливого характеру. Тривожність здатна стимулювати злочинну поведінку. Людина починає відчувати необхідність захисту від людей або явищ, що суб'єктивно сприймаються ним як загрозливі або деструктивні. Тривожність розвивається в дитинстві, такі діти вразливі, вони намагаються захистити себе, захищаючись здатні на вчинення злочину. Небезпека може бути уявною, злочин явним.

Насильство в підлітковому віці становить особливу небезпеку, оскільки насильницькі дії порушують не тільки благополуччя підлітка в процесі безпосереднього переживання ситуації насильства, а й негативно впливають на

сам процес формування його особистості. Насильство щодо підлітків несе в собі загрозу «отримання психологічної травми, в результаті якої завдається шкода позитивному розвитку і психічному здоров'ю, задоволенню основних потреб, тобто виникає перешкода на шляху самоактуалізації» [1]. Особливе місце в цій системі займає насильство з боку однолітків, оскільки однолітки є для підлітка референтною групою: на основі їх оцінок підліток будує свою Я-концепцію, а в їхньому суспільстві набуває навичок соціальної взаємодії. Варто відзначити, що насильство з боку однолітків нерідко носить характер регулярного патерну, і тоді мова йде вже про булінг.

Описуючи взаємини підлітків з однолітками, варто відзначити, що в якості їх особливої вікової специфіки можна виділити тенденцію поділу на угруповання за спільними інтересами всередині класу і поза школою. У межах цих груп підлітки поділяються на лідерів, яким віддають перевагу та приймають; деякі підлітки залишаються ізольованими, не прийнятими до жодної групи.

Саме в системі міжособистісних відносин з однолітками в підлітковій групі часто виявляються різні форми насильства, і, відповідно, запускається феномен віктимізації. Процес віктимізації передбачає контакт агресора (сторони, відповідальні за заподіяння шкоди) і жертви (мішені образливих дій агресора).

Поняття насильства тісно пов'язане з агресивністю, адже саме агресивні діти схильні до прояву насильства.

Реалізуючи дослідження психологічних особливостей насильства та агресивності у підлітків та молоді у емпіричній частині, ми ставили наступні завдання:

1. Дослідити загальні показники агресивності та насильства у підлітків та молоді (підлітки старшої вікової групи).
2. Визначити особливості форм агресивних реакцій у підлітків та молоді.

3. Вивчити спрямованість агресії у підлітків та молоді.

В основу дослідження було покладено *припущення*, що у молодшому і старшому підлітковому віці проявляються різні форми та види агресивності.

Під час реалізації дослідження психологічних особливостей агресивності у підлітковому віці ми дотримувалися таких *принципів психодіагностики* – комплексності, переорієнтації на вивчення реальних груп, адекватності, динамічності, інформативності з оцінкою кількісних і якісних показників.

У дослідженні ми керуватимемось теорією соціального навчіння (А. Бандура, А. Басс), у якій говориться про те, що агресивність являє собою поведінку, засвоєну у процесі соціалізації, через спостереження відповідного способу дій та соціальне підкріплення та дотримуватимемось визначення агресії, яке сформулював А. Басс: агресія – реакція на подразники, яка несе негативні наслідки, є деструктивною.

Використання таких інструментів, як Опитувальник Баса-Дарки, Тест «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка і Опитувальник «Ауто- і гетероагресія» Е. Ільїна, може бути доречним для дослідження впливу жартів про насильство на скоєння насильства серед підлітків.

Опитувальники і тести цих авторів дозволяють оцінити різні аспекти психічних станів, самооцінки та агресивності особи. Вони можуть допомогти виявити зв'язки між впливом жартів про насильство, психічними станами підлітків та їхньою агресивністю.

Опитувальник Баса-Дарки (Buss-Durkee Hostility Inventory) є широко використовуваним інструментом для вимірювання рівня агресивності та ворожості у людей. Він дозволяє оцінити різні аспекти агресивності, включаючи фізичну, вербальну та гнівову агресію. Застосування цього опитувальника може допомогти встановити зв'язок між впливом жартів про насильство та рівнем агресивності підлітків.

Тест «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка (Eysenck's Self-Esteem Inventory) є інструментом, що оцінює рівень самооцінки особи. Цей тест може допомогти виявити можливі зміни в самооцінці підлітків, спричинені впливом жартів про насильство. Зміни у самооцінці можуть бути пов'язані з психічними станами та поведінкою підлітків, включаючи рівень агресивності.

Опитувальник «Ауто- і гетероагресія» Е. Ільїна (Plyin's Auto- and Hetero-Aggression Questionnaire) є інструментом, призначеним для вимірювання рівня агресії у стосунках з собою (аутоагресія) та іншими людьми (гетероагресія). Використання цього опитувальника може допомогти встановити, чи сприяють жарти про насильство збільшенню аутоагресії або гетероагресії у підлітків.

Метою констатувального експерименту було дослідження особливостей агресивності молодших і старших підлітків. Вибірка досліджуваних складається з 30 підлітків старшої вікової групи учнів 9-го класу Спеціалізованої школи I-III ступенів № 41 ім. З. К. Слюсаренка з поглибленим вивченням англійської мови у м. Києві та 28 підлітків молодшої вікової групи, учнів 7-го класу Загальноосвітньої школи №1 у м. Боярка. Сумарно у дослідженні взяло участь 58 підлітків. Успішність підлітків у навчанні висока та середня, дорікань зі сторони педагогів на поведінку дітей не було.

Констатувальний експеримент складався з трьох етапів:

– *На першому етапі* здійснена діагностика форм агресії та їх показників у підлітків молодшої й старшої вікової групи (*Опитувальник Баса-Дарки*) [27];

– *На другому етапі* визначено особливості самооцінки психічного стану (тривожності, ригідності, фрустрації, агресивності) підлітками молодшої й старшої вікової групи (*Тест «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка*) [27];

– Метою третього етапу було визначення показників спрямованості агресії молодших і старших підлітків (*Опитувальник «Ауто- і гетероагресія» Е. Льїна*) [19].

– На четвертому етапі здійснено порівняльний аналіз отриманих даних особливостей агресивності молодших і старших підлітків.

Для проведення емпіричного дослідження обрано методики за такими критеріями: надійний і валідний діагностичний засіб, легкі у застосуванні та обробці та інформативні відповідно до завдань дослідження. У кожній із методик було виділено найбільш інформативні показники, що мають специфічну інтерпретаційну спрямованість.

Опитувальник Баса-Дарки (Додаток А) складається з 75 тверджень, на які досліджуваний відповідає «так» і «ні». Питання опитувальника сформульовані таким чином, що спочатку передбачається наявність агресивних тенденцій у структурі особистості, а також деяка виправданість агресивних дій, кожне запитання може відноситися тільки до однієї форми агресії. Відповіді оцінюються за вісьмома шкалами, відповідно бали, отримані за кожною шкалою потрібно помножити на коефіцієнт. Створюючи свій опитувальник А. Басс і А. Дарка розглядали агресію як комплексний феномен і виділили такі види агресивних реакцій:

– Фізична агресія – агресія, що виражається у безпосередньому деструктивному впливі на людей, предмети.

– Вербальна агресія – агресія, вияв негативних почуттів, які виражаються у формі крику, наклепів, принижень, пліток і т.д.

– Роздратування – готовність до прояву негативних почуттів при найменшому порушенні (запальність, грубість).

– Негативізм – опозиційна манера в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти встановлених звичаїв і законів.

- Образа – заздрість і ненависть до оточуючих за дійсні та вигадані дії.
- Підозрілість – в діапазоні від недовіри і обережності по відношенню до людей до переконання у тому, що інші люди планують та приносять шкоду.
- Почуття провини – висловлює можливе переконання суб'єкта в тому, що він є поганою людиною, що надходить зло, а також відчуються їм докори сумління.

Опрацювання результатів здійснюється за допомогою коефіцієнтів, які потрібно помножити на бали за кожною шкалою: фізична агресія – 10; непрямая агресія – 8; роздратування – 11; негативізм – 20; образа – 9; підозрілість – 10; вербальна агресія – 13; відчуття провини – 11.

Рівні прояву агресивних та ворожих реакцій визначаються за таким ключем:

- Фізична агресія, вербальна агресія, негативізм, відчуття провини: 0-30 – низький рівень; 31-52 – середній рівень; 53-74 – підвищений рівень; 75-85 – високий рівень; 86-97 і більше – дуже високий рівень.
- Непряма агресія, роздратування, підозрілість, образа: 0-14 – низький рівень; 15-36 – середній рівень; 37-58 – підвищений рівень; 59-69 – високий рівень; 70-92 і більше – дуже високий рівень.

Тест «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка (Додаток Б) складається з 40 тверджень, які включають опис різних психічних станів. Якщо досліджуваному цей стан часто притаманний, він ставить 2 бали, якщо цей стан буває рідко, то ставить 1 бал, якщо стан зовсім не проявляється – 0 балів. Тест складається з 4 блоків, по 10 тверджень у блоці, кожен з яких відповідає певним станам: тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності. Судження відібрані за результатами оцінки надійності та валідності.

Для оцінки результатів необхідно підрахувати суму балів за кожним з чотирьох блоків запитань:

– I блок (1 – 10 твердження) – тривожність, 0-7 балів – досліджуваний не тривожний; 8-14 балів – тривожність середнього, допустимого рівня; 15-20 балів – досліджуваний дуже тривожний.

– II блок (11 – 20 твердження) – фрустрація, 0-7 балів – досліджуваний не має високої самооцінки, стійкий до невдач, не боїться труднощів; 8-14 балів – у досліджуваного середній рівень фрустрації, фрустрація має місце; 15-20 балів – у досліджуваного низька самооцінка, він уникає труднощів, боїться невдач, фрустрований.

– III блок (21 – 30 твердження) – агресивність, 0-7 балів – досліджуваний спокійний, стриманий; 8-14 балів – середній рівень агресивності; 15-20 балів – досліджуваний агресивний, не стриманий, є труднощі у спілкуванні і роботі з людьми.

– IV блок (31 – 40 твердження) – ригідність; 0-7 балів – ригідності немає, легко перемикається; 8-14 балів – середньо виражена ригідність; 15-20 балів – сильно виражена ригідність, незмінність поведінки, переконань, поглядів, навіть якщо вони розходяться, не відповідають реальній обстановці життя, протипоказані зміни роботи, родинні зміни.

Опитувальник «Ауто- і гетероагресія», розроблений Е. Ільїним (Додаток В) – призначений для визначення спрямованості агресії: на себе або на інших. Методика складається з 20 тверджень, які відносяться до двох шкал:

– Шкала аутоагресії (спрямованість на себе): нараховується по 1 балу за відповіді «так» на твердження 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15 і відповіді «ні» на твердження 17 і 19.

– Шкала гетероагресії (спрямованість на інших): нараховується по 1 балу за відповіді «так» на твердження 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, і відповіді «ні» на твердження 18, 20.

Кількісне опрацювання отриманих результатів дослідження здійснене за допомогою текстового редактора *Exsel 2010*.

2.2. Результати та інтерпретація діагностики особливостей впливу жартів на скоєння насильства у підлітків та молоді

На першому етапі констатувального дослідження ми ставили за мету вивчити форми агресії та їх показників у підлітків молодшої й старшої вікової групи за *Опитувальником Баса-Дарки*. Результати, які отримали підлітки старшої вікової групи представлені у Додатку Г, молодшої вікової групи – у Додатку Д. Відповідно проаналізовані середні значення показників за шкалами: фізична агресія, вербальна агресія, роздратування, негативізм, образа, підозрілість, почуття провини, непрямая агресія (Табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Показники результатів дослідження форм агресивних реакцій за Опитувальником Баса-Дарки (у балах)

Форми агресивних реакцій	Середні показники	
	Підлітки старшої вікової групи	Підлітки молодшої вікової групи
Фізична агресія	72	57
Вербальна агресія	77	51
Роздратування	77	37
Негативізм	51	40

Образа	48	36
Підозрілість	53	32
Почуття провини	40	33
Непряма агресія	29	30

Результати свідчать, що середній бал за шкалами: фізичної агресії, вербальної агресії, роздратування, негативізму, образи, підозрілості, почуття провини, непрямой агресії у підлітків старшої вікової групи значно більший, ніж у підлітків молодшої вікової групи. Як форма агресивної реакції, у старших підлітків найбільш виражена вербальна агресія (77 балів), у молодших підлітків – фізична агресія (57 балів).

Для повнішого розуміння відмінностей форм агресивних реакцій у старших і молодших підлітків, ми розглянемо результати окремо за кожною шкалою. За шкалою *фізичної агресії* сім (23%) з тридцяти підлітків старшої вікової групи, мають дуже високий рівень прояву даної агресивної реакції, вісім (27%) мають високий рівень, тринадцять (43%) мають підвищений рівень та двоє (7%) – середній. У підлітків молодшої вікової групи показники за даною шкалою значно менші: дуже високий рівень прояву фізичної агресії виявлений у трьох (11%) підлітків з двадцяти восьми, високий рівень мають п'ять (18%) підлітків, підвищений рівень мають дев'ять (32%), середній рівень також дев'ять (32%) та низький – два (7%) підлітки (Рис. 2.1).

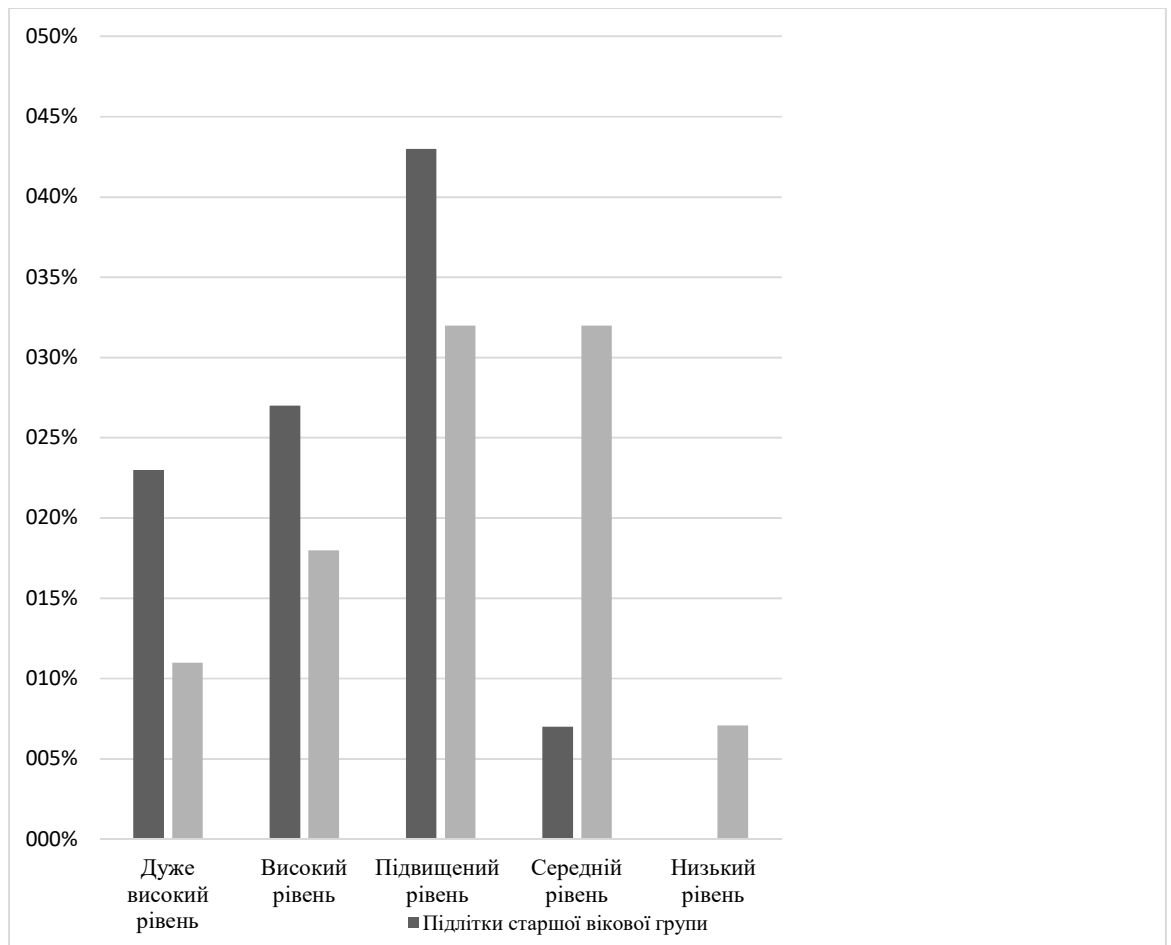

Рис. 2.1. Відмінності рівнів прояву фізичної агресії старших і молодих підлітків за методикою Басса-Дарки (у %)

За шкалою *вербальної агресії* сім (23%) з тридцяти підлітків старшої вікової групи, мають дуже високий рівень прояву даної агресивної реакції, сім (23%) мають високий рівень, тринадцять (44%) мають підвищений рівень та троє (10%) – середній. У підлітків молодшої вікової групи показники за даною шкалою є меншими: дуже високий рівень прояву вербальної агресії виявлений у одного (3%) підлітка з двадцяти восьми, високий рівень мають п'ять (18%) підлітків, підвищений рівень мають троє (11%), середній рівень мають дванадцять (43%) підлітків та низький – сім (25%) (Рис 2.2).

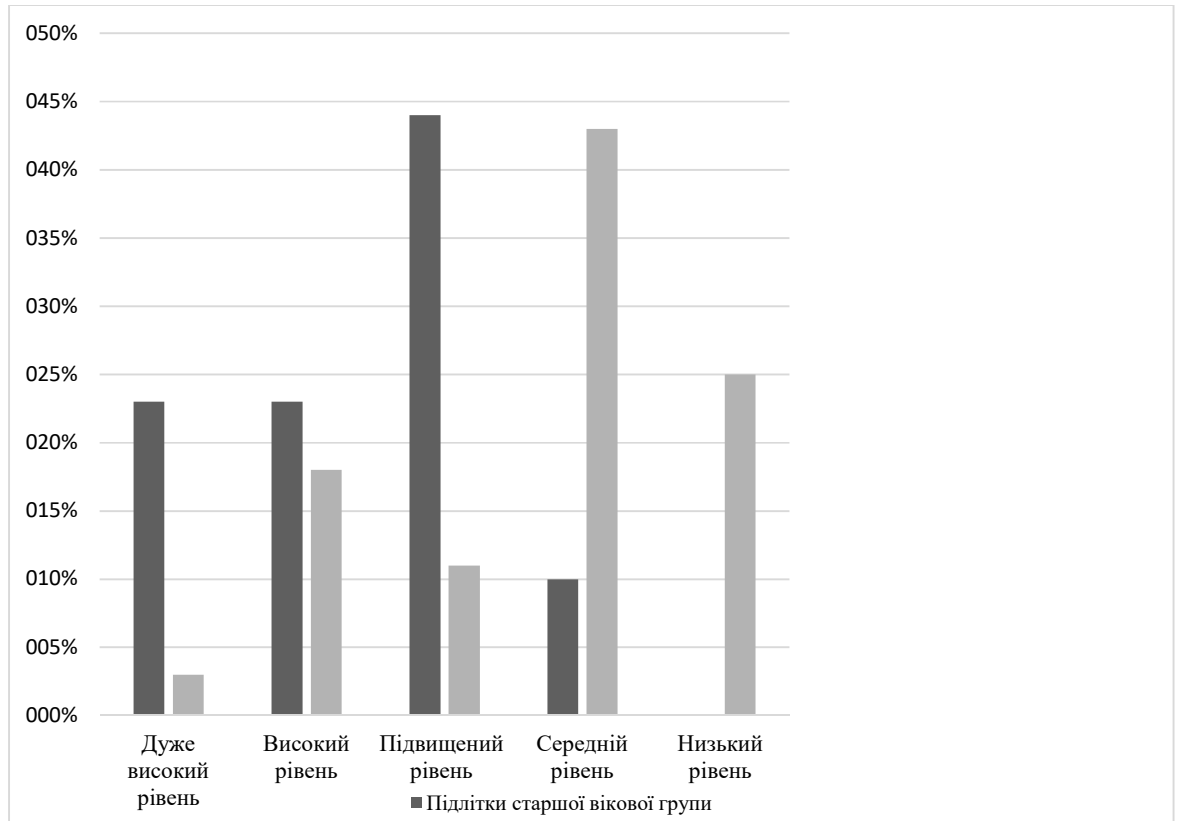

Рис. 2.2. Відмінності рівнів прояву вербальної агресії старших і молодих підлітків за методикою Басса-Дарки (у %)

За шкалою *роздратування*, шістнадцять (54%) з тридцяти підлітків старшої вікової групи, мають дуже високий рівень прояву даної агресивної реакції, десять (33%) мають високий рівень та чотири (13%) мають підвищений рівень. Середнього та низького рівня прояву роздратування у підлітків старшої вікової групи виявлено не було. У підлітків молодшої вікової групи високий рівень прояву роздратування виявлений у двох (7%) підлітків з двадцяти восьми, підвищений рівень мають одинадцять (39%) підлітків, середній рівень мають також одинадцять (39%) підлітків та низький – чотири (15%). Дуже високого рівня прояву роздратування у підлітків молодшої вікової групи виявлено не було (Рис. 2.3).

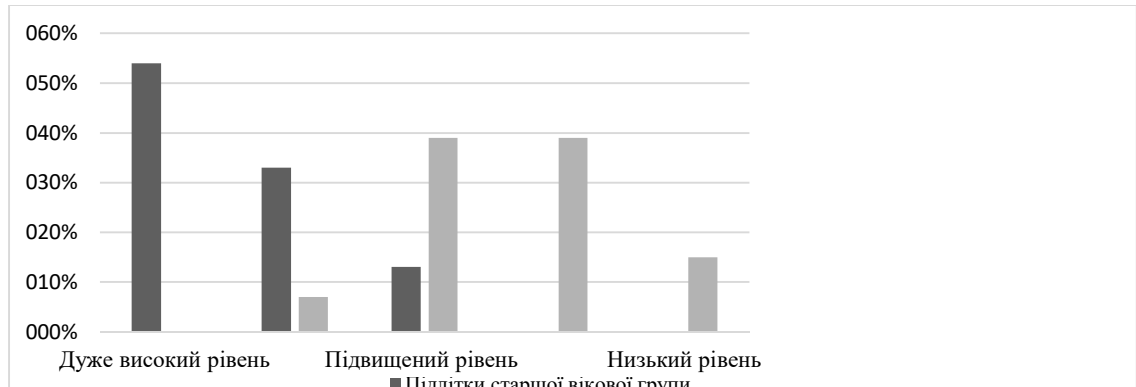

Рис. 2.3. Відмінності рівнів прояву роздратування старших і молодих підлітків за методикою Басса-Дарки (у %)

За шкалою *негативізму*, один (3%) з тридцяти підлітків старшої вікової групи, мають дуже високий рівень прояву даної агресивної реакції, шість (20%) мають високий рівень, сім (23%) мають підвищений рівень, одинадцять (37%) мають середній рівень прояву негативізму та п'ять (17%) - низький.

У підлітків молодшої вікової групи високий рівень прояву негативізму виявлений у трьох (11%) підлітків з двадцяти восьми, підвищений рівень мають шість (21%) підлітків, середній рівень мають дев'ять (32%) підлітки та низький – десять (36%). Дуже високого рівня прояву негативізму у підлітків молодшої вікової групи виявлено не було (Рис. 2.4).

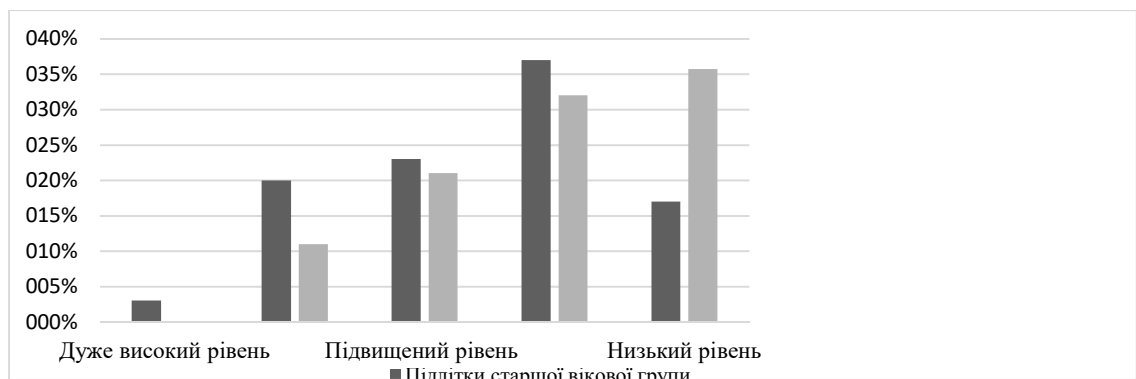

Рис. 2.4. Відмінності рівнів прояву негативізму старших і молодих підлітків за методикою Басса-Дарки (у %)

За шкалою *образи*, троє (10%) з тридцяти підлітків старшої вікової групи, мають високий рівень прояву даної агресивної реакції, вісімнадцять (60%) мають підвищений рівень, дев'ять (30%) мають середній рівень прояву образи. Дуже високого та низького рівнів прояву образи у підлітків старшої вікової групи не виявлено.

У підлітків молодшої вікової групи дуже високий рівень прояву образи виявлений у двох (7%) підлітків з двадцяти восьми, високий рівень має один (4%) підліток, підвищений рівень мають дев'ять (32%) підлітків, середній рівень мають дванадцять (43%) підлітки та низький – чотири (14%). Дуже високого рівня прояву негативізму у підлітків молодшої вікової групи виявлено не було (Рис. 2.5)

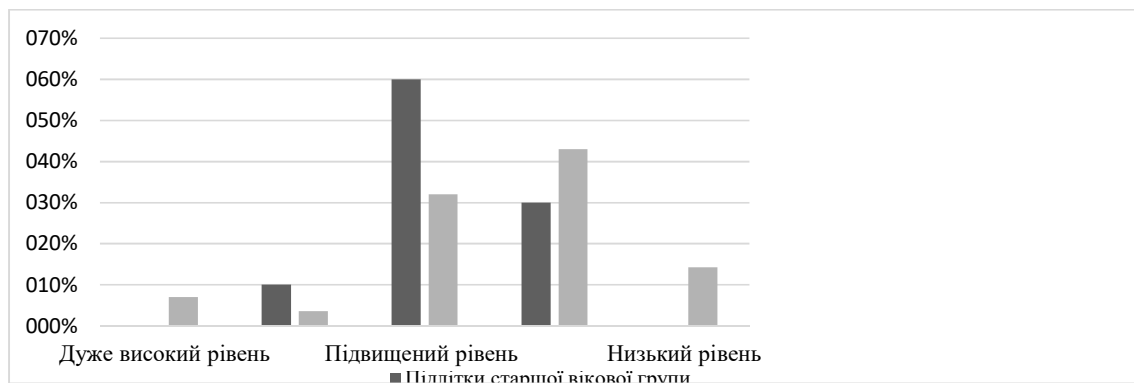

Рис. 2.5. Відмінності рівнів прояву образи старших і молодих підлітків за методикою Басса-Дарки (у %)

За шкалою *підозрілості*, вісім (27%) з тридцяти підлітків старшої вікової групи, мають дуже високий рівень прояву даної агресивної реакції, сім (23%) мають високий рівень, десять (33%) мають підвищений рівень, п'ять (17%) мають середній рівень прояву образи. Низького рівня прояву образи у підлітків старшої вікової групи не виявлено.

У підлітків молодшої вікової групи високий рівень прояву підозрілості виявлений у двох (7%) підлітків з двадцяти восьми, підвищений рівень мають десять (36%) підлітків, середній рівень мають одинадцять (39%) підлітків та

низький – п'ять (18%). Дуже високого рівня прояву підозрілості у підлітків молодшої вікової групи виявлено не було (Рис. 2.6).

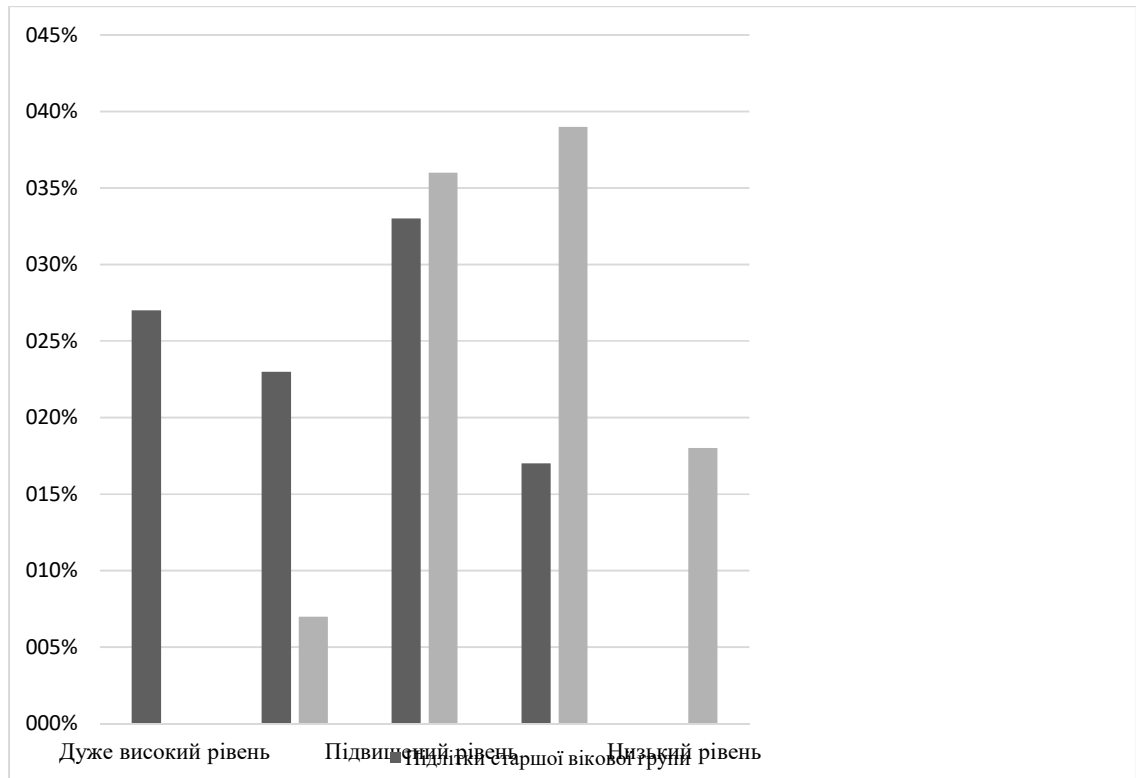

Рис. 2.6. Відмінності рівнів прояву підозрілості старших і молодих підлітків за методикою Басса-Дарки (у %)

За шкалою *почуття провини*, дев'ять (30%) з тридцяти підлітків старшої вікової групи, мають підвищений рівень прояву даної агресивної реакції, чотирнадцять (47%) мають середній рівень прояву образи та сім (23%) підлітків мають низький рівень. Дуже високого та високого рівнів почуття провини у підлітків старшої вікової групи не виявлено.

У підлітків молодшої вікової групи високий рівень прояву почуття провини виявлений у одного (4%) підлітка з двадцяти восьми, підвищений рівень мають чотири (14%) підлітків, середній рівень мають одинадцять (39%) підлітків та низький – дванадцять (43%). Дуже високого рівня прояву почуття провини у підлітків молодшої вікової групи виявлено не було (Рис 2.7).

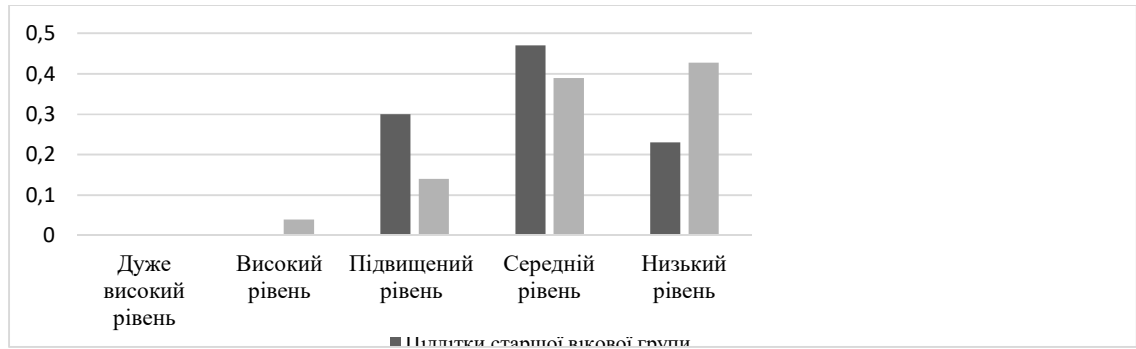

Рис. 2.7. Відмінності рівнів прояву фізичної агресії старших і молодих підлітків за методикою Басса-Дарки (у %)

За шкалою *непрямої агресії*, сім (23%) з тридцяти підлітків старшої вікової групи мають підвищений рівень прояву даної агресивної реакції та двадцять три (77%) підлітки мають середній рівень прояву. Дуже високого, високого та низького рівнів у підлітків старшої вікової групи, виявлено не було.

У підлітків молодшої вікової групи двадцять один (75%) досліджуваний з двадцяти восьми має середній рівень прояву непрямої агресії та сім (25%) мають підвищений рівень. Дуже високого, високого та низького рівнів прояву у підлітків старшої вікової групи виявлено не було (Рис. 2.8).

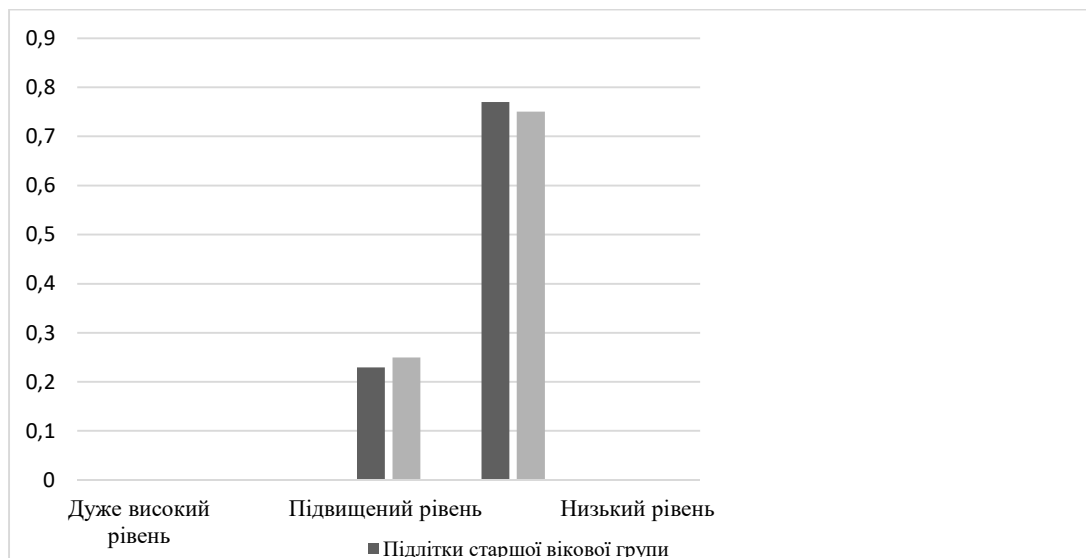

Рис. 2.8. Відмінності рівнів прояву непрямої агресії старших і молодих підлітків за методикою Басса-Дарки (у %)

Наступним етапом дослідження було визначення особливостей самооцінки психічного стану (тривожності, ригідності, фрустрації, агресивності) підлітками молодшої й старшої вікової групи за методикою «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка. Результати досліджуваних представлені у Додатку Е (підлітки старшої вікової групи) і Додатку Є (підлітки молодшої вікової групи). Відповідно проаналізовано середні значення показників за шкалами: тривожність, фрустрація, агресивність, ригідність (Табл.2.2).

Таблиця 2.2

Середні показники результатів підлітків за методикою «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка (у балах)

Психічні стани	Середні показники	
	Підлітки старшої вікової групи	Підлітки молодшої вікової групи
Тривожність	8	8
Фрустрація	7	7
Агресивність	13	8
Ригідність	7	7

Результати свідчать, що у підлітків старшої вікової групи середній показник агресивності вищий, ніж у підлітків молодшої вікової групи. Дев'ятнадцять з тридцяти підлітків старшої вікової групи (63%) мають середній рівень агресивності, десять (34%) мають високий рівень агресивності та один (3%) – низький. Серед підлітків молодшої вікової групи середній рівень агресивності мають тринадцять (46%) з двадцяти восьми підлітків, тринадцять (46%) підлітків мають низький рівень агресивності та два підлітки (8%) мають високий рівень агресивності (Рис. 2.9).

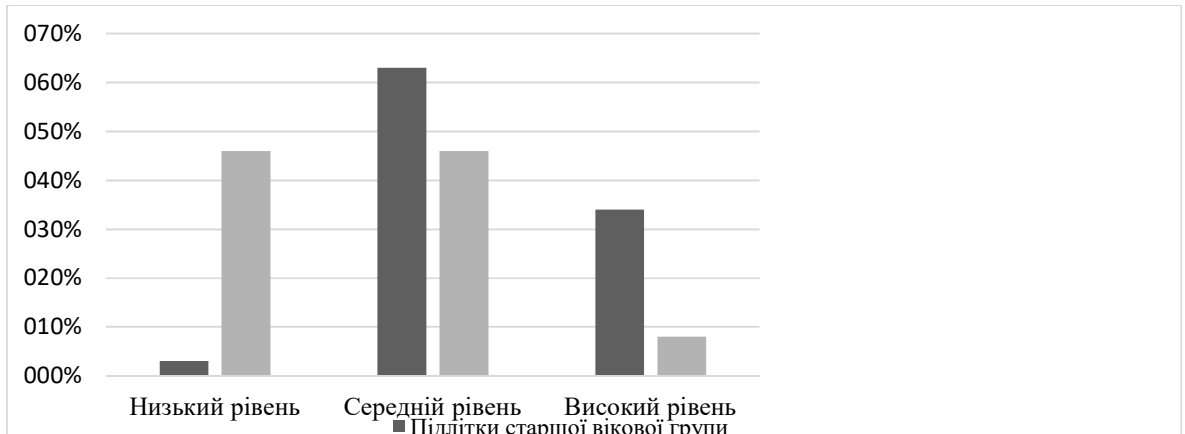

Рис. 2.9. Відмінності рівнів агресивності старших і молодих підлітків за методикою «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка (у %)

Показники *тривожності* у підлітків старшої вікової та підлітків молодшої вікової групи знаходиться у межах середнього допустимого рівня тривожності. Шістнадцять підлітків (53%) старшої вікової групи з тридцяти мають низький рівень тривожності, дванадцять (40%) мають середній, допустимий рівень тривожності та два підлітки (7%) мають високий рівень тривожності. Чотирнадцять (50%) підлітків молодшої вікової групи з двадцяти восьми мають низький рівень тривожності та чотирнадцять (50%) мають середній рівень тривожності, високого рівня тривожності не виявлено.

Середній показник *фрустрації* у підлітків старшої вікової групи вищий, ніж у підлітків молодшої вікової групи. Вісімнадцять (60%) підлітків з тридцяти старшої вікової групи не фрустровані, у десяти (34%) фрустрація має місце, стійкість до невдач присутня, два підлітки (6%) – фрустровані, низька стійкість до труднощів. Шістнадцять (53%) підлітків молодшої вікової групи з двадцяти восьми не фрустровані, у чотирнадцяти (47%) фрустрація має місце, стійкість до невдач присутня, фрустрованих підлітків з низькою стійкістю до невдач не виявлено.

Середній показник *ригідності* у підлітків старшої вікової та підлітків молодшої вікової групи знаходиться у межах середнього, допустимого рівня

ригідності. Сімнадцять (57%) підлітків старшої вікової групи ригідності не мають, легко перемикаються, дванадцять (40%) мають середньо виражену ригідність та один (3%) підліток має сильно виражену ригідність.

Дев'ятнадцять (68%) підлітків молодшої вікової групи з двадцяти восьми групи ригідності не мають, легко перемикаються, дев'ять (32%) мають середньо виражену ригідність, підлітків з сильно вираженою ригідністю виявлено не було.

На третьому етапі визначено показники спрямованості агресії молодших і старших підлітків за Опитувальником «Ауто- і гетероагресія» Е. Ільїна. Результати, отримані за методикою, представлені у Додатку Ж (підлітки старшої вікової групи) і Додатку З (підлітки молодшої вікової групи). Відповідно до даних проаналізовані середні значення показників за шкалами: аутоагресія, гетероагресія (Табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Середні показники результатів дослідження спрямованості агресії за опитувальником «Ауто і гетероагресія» Е. Ільїна (у балах)

Спрямованість агресії	Середні показники	
	Підлітки старшої вікової групи	Підлітки молодшої вікової групи
Аутоагресія (спрямованість на себе)	6	4
Гетероагресія (спрямованість на інших)	8	6

Результати свідчать, що у підлітків старшої вікової групи та у підлітків молодшої вікової групи, домінуючою є спрямованість агресії на інших

(гетероагресія). Також, у порівнянні з молодшими підлітками, у старших підлітків, агресія, спрямована на себе, є більш вираженою (Рис 2.10).

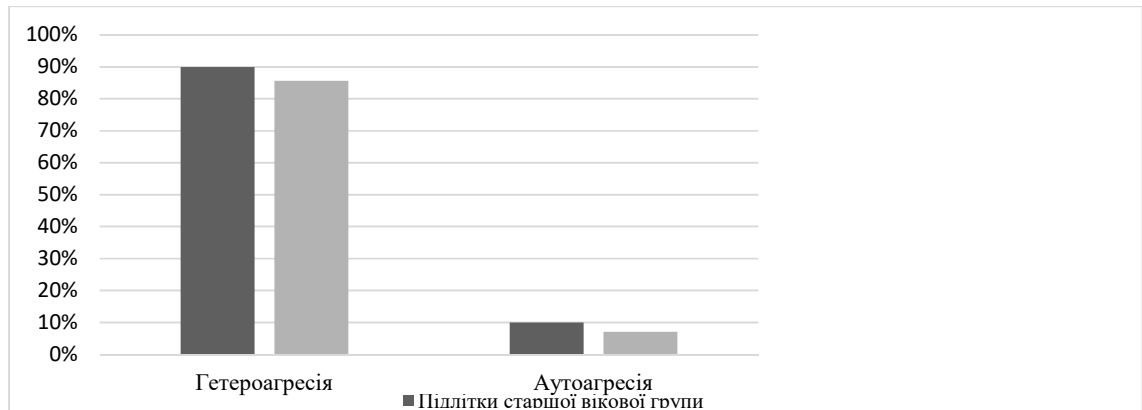

Рис. 2.10. Відмінності спрямованості агресії старших і молодих підлітків за методикою «Ауто і гетероагресія» Е. Ільїна

Серед тридцяти підлітків старшої вікової групи, у двадцяти семи (90%) домінуючою є гетероагресія, у трьох (10%) – аутоагресія. Серед двадцяти восьми підлітків молодшої вікової групи, у двадцяти чотирьох (86%) домінуючою є гетероагресія, у двох (7%) – аутоагресія та двоє (7%) мають однакові показники за шкалою аутоагресії і гетероагресії.

Отже, дослідження агресивності у підлітковому віці показало, що у старших підлітків рівень агресивності вищий, ніж у молодших, форми домінуючих агресивних реакцій також різні, а саме: у старших підлітків домінуючою є вербальна агресія, у молодших – фізична. Таким чином, здійснене нами емпіричне дослідження підтверджує припущення, що у молодшому і старшому підлітковому віці проявляються різні форми та види агресивності.

2.3. Рекомендації щодо запобіганню скоєння насильства

Створення безнасильницького освітнього середовища, протидія проявам насильства та булінгу, кібербулінгу - один із основних напрямів роботи педагогічного колективу. Забезпечення комфортної міжособистісної взаємодії в закладі освіти, сприяння емоційному благополуччю учнів, учениць, педагогів(-

инь) та батьків, відсутність будь-яких проявів насильства та наявність достатніх ресурсів для їх запобігання, дотримання прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу - над цим працює колектив нашого закладу освіти.

Серед найважливіших завдань школи:

- формування безпечного освітнього середовища;
- розвинене учнівське і батьківське самоврядування;
- побудова освітнього процесу на філософії дотримання прав людини і дитини, толерантності та дискримінації;
- довіра всіх суб'єктів один до одного;
- залучення внутрішніх і зовнішніх ресурсів;
- запровадження відновних практик в освітній процес.

З метою створення безпечного освітнього середовища, профілактики негативних явищ в учнівському середовищі на початок навчального року в школі складається річний план роботи, обов'язковими пунктами якого є розділи щодо:

- профілактики бездоглядності, правопорушень і злочинів серед учнів/учениць;
- профілактики суїциду серед неповнолітніх;
- формування ненасильницької поведінки, ціннісного ставлення до прав людини та попередження булінгу, кібербулінгу серед учнів/учениць.

Заходи з цих питань внесено до планів класних керівників (-иць) з виховної роботи.

Питання створення безпечного середовища, профілактики булінгу, насильства в дитячому колективі розглядаються на засіданнях педагогічної ради:

- «Протидія булінгу»;
- «Безпечна та дружня до дитини школа», де було розглянуто питання створення безпечного освітнього середовища у школі;

- «Профілактика булінгу. Затвердження «Антибулінгової програми та Етичного Кодексу школи»;
- «Ненасильницьке спілкування як технологія побудови діалогу між учасниками/учасницями освітнього процесу».

Якщо стався випадок фізичного або психологічного насильства чи спроби його здійснення, випадок жорстокого поводження, цькування чи дискримінації, наслідки якого не вимагають невідкладного надання медичної допомоги, потрібно:

1. Негайно припинити насильницькі дії, агресивну поведінку кривдника (кривдників). Заспокоїти дитину, яка зазнала насильства.

2. Задokumentувати випадок. Забезпечити розгляд випадку насильства (за необхідності – із залученням спеціальної комісії, створеної з числа співробітників закладу освіти) після отримання повної інформації про випадок, розгляду рекомендацій комісії і обговорення випадку із залученими сторонами, заступником, відповідальним за профілактику насильства, учителями та психологами. Якщо є підозра, що дії кривдника були системними і випадок має ознаки булінгу, керівник закладу освіти зобов'язаний повідомити органи Національної поліції (ювенальної превенції) та службу у справах дітей.

3. Вжити дисциплінарних заходів щодо працівників закладу освіти, які допустили насильницькі дії щодо здобувачів освіти або колег.

4. Вжити дисциплінарних заходів стосовно працівників закладу освіти, які своєчасно не зреагували на тривожні сигнали (залишили без уваги повідомлення про прояви насильства, ігнорували конфліктні ситуації) або не припинили насильницькі дії, свідками яких вони стали або про які знали.

5. Вжити щодо здобувачів освіти, які вчинили насильство, виховні та дисциплінарні заходи (бесіда, зауваження, догана, подальше спостереження і надання психологічної допомоги).

6. Забезпечити надання всім учасникам конфліктної ситуації необхідної допомоги і підтримки, у тому числі із залученням служби медіації та примирення.

Якщо випадок насильства спричинив наслідки, які потребують негайного надання медичної допомоги (фізична травма, кровотеча, втрата свідомості, психологічний шок тощо), слід:

1. Надати допомогу силами медичного працівника закладу освіти або інших співробітників, які мають навички надання такої допомоги.
2. Викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги.
3. Поінформувати батьків як потерпілого здобувача освіти, так і кривдника/кривдників про випадок, провести з ними бесіду, обговорити заходи захисту і допомоги потерпілим, застосувати виховні і дисциплінарні заходи щодо кривдника, а також надати необхідну для зміни його поведінки психологічну допомогу.

Керівництво закладу освіти негайно інформує керівництво вищого органу управління освітою, правоохоронні органи, батьків постраждалого здобувача освіти, батьків кривдника/ кривдників про важкий випадок фізичного або психологічного насильства, сексуального насильства, носіння і застосування зброї, зберігання і розповсюдження наркотиків, загрози фізичної розправи, вимагання, крадіжки, пограбування.

Практичний психолог та соціальний педагог закладу освіти в межах своїх посадових обов'язків здійснюють психологічний і соціально-педагогічний супровід застосування заходів виховного впливу у групі (класі), у якій (якому) стався випадок насильства.

Практичний психолог і соціальний педагог:

- Здійснюють діагностику рівня психологічної безпеки, аналіз її динаміки.
- Розробляють програму реабілітації для потерпілої дитини, реалізують її із залученням батьків.

- Здійснюють розробку корекційної програми для кривдника, реалізують її із залученням батьків.

- Надають консультативну допомогу всім учасникам освітнього процесу. Консультують батьків, а за наявності показань рекомендують звернутися по психологічну, медичну і соціальну допомогу до інших установ.

- Розробляють та реалізують профілактичні заходи в закладі освіти.

За відсутності практичного психолога та соціального педагога в закладі освіти супровід застосування заходів виховного впливу у групі (класі), у якій (якому) стався випадок насильства, здійснюють працівники служби у справах дітей, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Класний керівник:

- Здійснює спостереження за станом учасників випадку насильства, веде бесіду з ними, їхніми батьками.

- Сприяє проведенню роз'яснювальної та профілактичної роботи у класі (групі) силами практичного психолога і соціального педагога.

Уповноважений з прав дитини (за наявності):

- Здійснює заходи щодо захисту прав здобувачів освіти (постраждалого, кривдника, свідків), за необхідності залучає для цього різні організації, правоохоронні органи; інформує про вжиті заходи батьків учнів, класного керівника, директора закладу освіти.

Заступник директора, відповідальний за напрям профілактики та протидії насильству:

- Контролює процес надання допомоги учасникам насильства й застосування виховних і дисциплінарних заходів, інформує керівника закладу освіти (директора).

- Інформує кривдника (і його батьків) про вжиті щодо нього дисциплінарні заходи.

- Реєструє здійснені заходи (допомога, виховні та дисциплінарні) за кожним випадком насильства в журналі (електронній базі даних), інформує керівника закладу освіти.

- Готує подання на працівників закладу освіти, які вчинили насильницькі дії щодо учнів.

Директор:

- Забезпечує надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги всім учасникам випадку насильства.

- Забезпечує реалізацію виховних і дисциплінарних заходів.

- Забезпечує проведення моніторингу виявлення, реєстрації та реагування на всі випадки насильства.

Проаналізувавши наукову психологічну літературу й емпірично дослідивши проблему, ми можемо запропонувати такі рекомендації щодо подолання агресивності молодших та старших підлітків.

Рекомендації психологу щодо подолання агресивності підлітків:

- Навчати підлітків контролю емоцій, способів регулювання негативних почуттів.

- Розвивати вміння зняття емоційної напруги, навчання релаксації (з використанням медитативної музики, дихальних вправ, застосування аутогенного тренування (концентрованого саморозслаблення та самонавіювання)).

- Розповідати про сублимацію агресії у соціально прийнятну діяльність (малювання, танці, спорт та інші хобі).

- Розвивати емпатію за допомогою спеціальних корекційних вправ.

- Розвивати здатність розуміти власні почуття.

- Працювати над зниженням рівня тривоги у підлітка.

– Навчати навичкам конструктивного подолання конфліктів, запрошення до співпраці, завдяки якій можна подолати конфлікти у майбутньому.

Рекомендації педагогам щодо подолання агресивності підлітків:

– Бути уважним до потреб дитини, прагнути до того, щоб підліток зрозумів, що він вам не байдужий і ви готові зрозуміти і прийняти його. Не перебивати, не показувати свого страху, відноситись до підлітка серйозно, з повагою.

– Демонструвати модель поведінки неагресивної поведінки, проявляти емпатію по відношенню до дітей.

– За негативну поведінку не принижувати, порівнювати дитину з іншими, краще без докорів, спробувати з'ясувати причини її виникнення і, за можливості, їх усунути.

– Навчати прийнятних способів вираження гніву. Агресивні вияви можна знімати за допомогою спеціальних вправ. Наприклад, навчити дитину зосереджувати увагу в момент імпульсу на своїх руках і навмисне стискати кулаки з максимальним напруженням, напруження обов'язково зміниться релаксацією м'язів. І якщо агресія не минає, то принаймні стає керованою.

– Учити підлітків брати відповідальність на себе, пояснюючи наслідки агресивних дій.

– Стежити за дисципліною, дотримуватись вимог щодо правил поведінки відповідно до вікових особливостей дітей.

Рекомендації батькам щодо подолання агресивності підлітків:

– Проявляти до підлітків більше уваги, ласки, підтримки. Не дивлячись на те, що підлітки намагаються здаватись дорослими, іноді, їм також потрібна підтримка та відчуття того, що вони не самотні і завжди можуть звернутись до своїх батьків за допомогою або просто порадою, бути уважним до потреб дитини,

прагнути до того, щоб підліток зрозумів, що він вам не байдужий і ви готові зрозуміти і прийняти його. Не перебивайте, не показуйте свого страху, відносьтесь до нього серйозно, з повагою.

– Навчитися справлятися з власним гнівом. Батьки повинні стежити за своєю власною поведінкою, адже діти та підлітки схильні до наслідування і саме батьки є орієнтиром дітей та підлітків у майбутньому житті. Ні в якому разі не можна демонструвати модель агресивної поведінки: підвищувати голос, вдаватись до саркастичних висловів .

– Обмежувати перегляд фільмів та комп'ютерних ігор агресивного спрямування, зі сценами насильства. У багатьох сучасних фільмах присутні сцени з демонстрацією сварок, бійок , перегляд передач, що включають сцени насильства та агресії, можливо, є однією з причин зростання агресивності, знижує сприйнятливність до агресії і спотворює уявлення про реальність.

– Дозволяти дитині самовиражатись. Підліткам важливо бути «почутими» , виражати свою думку, відношення до навколишнього світу, показувати свою індивідуальність та отримувати підтримку у відповідь на ці прояви, а не докори та заборони.

– Спрямовувати енергію підлітка у правильне русло. Спорт, культурні заходи та інші захоплення, усе, від чого підліток отримуватиме задоволення, що допоможе підлітку спрямовувати свої сили та енергію на самовдосконалення та саморозвиток, а не на агресію, організуйте можливість дитині для «розрядки» внутрішньої напруги через заняття спортом, танцями, рухливими іграми.

– Бути терплячим, якщо підліток вдається до агресивних дій. Уникати оцінок, осудів, нотацій, а дотримуватися спокійного, ввічливого тону розмови, не вдаватись до покарань або погроз покарання, підвищення голосу – найчастіше ці методи призводять лише до загострення конфлікту, появи взаємних образ. Набагато ефективніше пояснити підлітку наслідки його агресивної поведінки ,

без докорів, спробувати з'ясувати причини її виникнення і, за можливості, їх усунути.

– Надайте підлітку простір, де він зможе заспокоїтися. Коли підліток відчуває гнів, йому потрібне безпечне місце, де він зможе опанувати себе. Не переслідуйте свого підлітка, не вимагайте негайних вибачень чи пояснень, поки напад гніву не минув – це тільки погіршить ситуацію або навіть спровокує фізичну агресію.

– Не використовувати сарказм, глузування у спілкуванні з підлітком. У цей віковий період дитина найгостріше переживає глузування та насмішки. Тому такі дії зі сторони дорослого лише провокуватимуть агресію підлітка.

– Уникати нестійкого типу виховання, при якому батьки можуть ставитись до підлітка терпляче та з любов'ю, а потім, через деякий час, змінювати свою поведінку на різко негативну.

– Навчати прийнятних способів вираження гніву. Агресивні вияви можна знімати за допомогою спеціальних вправ. Наприклад, навчити дитину зосереджувати увагу в момент імпульсу на своїх руках і навмисне стискати кулаки з максимальним напруженням. Напруження обов'язково зміниться релаксацією м'язів. І якщо агресія не минає, то принаймні стає керованою.

– Спробуйте зрозуміти, що ховається за агресією підлітка. Він засмучений чи перебуває в депресії? Можливо, підліток так поводить себе тому, що в його друзів є речі, які він не може собі дозволити? А можливо, підлітку просто потрібно, щоб його вислухали й не засуджували?

– Установити межі, правила й покарання за їх порушення. Коли ви й ваша дитина спокійні, поясніть їй, що відчувати гнів, роздратування, бажання вдатись до агресивних дій – нормально, але важливо знайти прийнятний спосіб висловлювати це. Якщо підліток накидається на вас, він повинен понести покарання. Наприклад, позбутися будь – яких домашніх привілеїв.

Висновок до другого розділу

1. Кепкування, жарти призводять до скоєння насильства серед підлітків та молоді, тому що в особи розвивається тривожність від знущань. Тривожність виражається в прояві невпевненості в собі, безсилля перед зовнішніми факторами, перебільшення їх могутності і загрозового характеру. Тривожність здатна стимулювати злочинну поведінку. Людина починає відчувати необхідність захисту від людей або явищ, що суб'єктивно сприймаються ним як загрозові або деструктивні. Тривожність розвивається в дитинстві, такі діти вразливі, вони намагаються захистити себе, захищаючись здатні на вчинення злочину. Небезпека може бути уявною, злочин явним.

2. Діти, над якими кепкують та жартують, стають агресивними. А це прямий шлях до скоєння насильства в підлітковому віці. Тому ми поставила за мету дослідити стан агресивності серед підлітків та молоді. За результатами емпіричного дослідження агресивності у підлітковому віці виявлено, що загальний показник рівня агресивності у підлітків старшої вікової групи вищий, ніж у підлітків молодшої вікової групи, більшість підлітків і молодшої і старшої вікової групи мають середній показник рівня агресивності, меншість – високий і низький (за методикою «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка). Встановлено, що домінуючою формою агресивної реакції у старших підлітків є вербальна агресія, у молодших – фізична. Найменш вираженою формою агресивної реакції і у старших і у молодших підлітків є непряма агресія (за опитувальником Баса-Дарки). Отримані результати свідчать про те, що спрямованість агресії і у підлітків старшої вікової групи і у підлітків молодшої групи направлена на інших (гетероагресія), а спрямованість на себе (аутоагресія) є більш вираженою у старших підлітків (за опитувальником «Ауто- і гетероагресія» Е. Ільїна). Дослідження агресивності у підлітковому віці

підтвердило наше припущення, що у старших і молодших підлітків різні форми та види агресивності.

3. Здійснивши емпіричне дослідження агресивності у підлітковому віці, розроблені рекомендації щодо подолання агресивності підлітків, психологу, педагогу та батькам, рекомендації є універсальними для різних форм та видів агресивності. Психологам у роботі з агресивними підлітками важливо робити акцент на розвитку емпатії, зниженні рівня тривоги, розвитку навичок контролю емоцій та конструктивного подолання конфліктів. Педагогам важливо демонструвати неагресивну модель поведінки, бути емпатичними по відношенню до підлітка, звертати уваги на його потреби, змалечку пояснювати наслідки агресивних дій та навчати дитину брати відповідальність за власні дії, при взаємодії з підлітками враховувати вікові особливості підліткового віку. Виховуючи підлітків, батькам варто не обмежувати їх особистий простір, давати можливість самовиражатись, слідкувати за власними агресивними реакціями та навчитись контролювати свої негативні емоції.

ВИСНОВКИ

Під час виконання бакалаврської роботи всі завдання виконано. Зокрема, розкривається зміст класичних та сучасних теоретичних підходів до вивчення гумору як соціального явища. Рівень наукового дослідження та інтерес до цього питання змінювався протягом історії, від легких посилянь на моду на початку людської цивілізації до ґрунтовних теоретичних праць, присвячених їх всебічному аналізу. Розуміння природи цього явища, його основних ознак і ролі в житті окремих людей і суспільства в цілому з часом набуває все більшого значення. Для тлумачення поняття жарт його можна визначити як соціальний і культурний механізм, який є ефемерним, мінливим і впливає на всі сфери суспільного життя. Це особливий спосіб обробки соціальної інформації, який характеризується динамічністю, швидкоплинністю та новизною.

З аналізу теоретичних основ дослідження жартів в німецькій літературі можна зробити наступні висновки: жарт розглядається як форма, пов'язана зі ситуаціями невимовності, де поєднується невимовний та вимовний аспекти. Жарт може мати відношення до невимовного всесвіту дискурсу, але він виявляється в вимовній формі; жарт виконує різні прагматичні функції, включаючи розважальну, орнаментально-ілюстративну, атрактивну, перемикальну, фатичну, терапевтичну, детабуїзаційну, маскувальну, критичну, самостверджувальну та соціальну. Ці функції допомагають залучити увагу аудиторії, викликати сміх, забезпечити відпочинок від повсякденності, виразити емоції, критикувати, самостверджуватися та покращити комунікацію між людьми; насильство відіграє значну роль у гуморі жарту. Гумор може бути формою соціальної мотивації та вираження ворожнечі. Використання гумору дозволяє виразити агресію, оскільки гумор сприймається не всерйоз. Нерідко гумор містить агресивний зміст і використовується для демонстрації переваги

або підвищення соціального статусу. Жарти про насильство характеризуються присутністю ворожої агресії, де жертва понижується, ображається, бентежить або піддається фізичній шкоді. Жарти такого характеру маскуються під агресивність або завуальовані напади, що дозволяють одній людині підпорядковувати та завойовувати іншу, зберігаючи при цьому респектабельність і доброту.

Однак, варто зауважити, що використання насильства в жартах є складним етичним питанням. Жарти про насильство можуть бути образливими, шкідливими та сприяти поширенню насильства в суспільстві. Важливо враховувати контекст, аудиторію та настрої людей, щоб уникнути негативних наслідків.

Загалом, аналіз теоретичних основ дослідження жартів у німецькій літературі дозволяє зрозуміти специфіку жанру жарту, його прагматичні функції та наявність елементів насильства. Проте, слід бути обережним у використанні жартів про насильство, забезпечувати взаєморозуміння та уникати потенційно шкідливих ефектів.

Жартівники можуть впливати на ставлення до насильства шляхом формування норм та переконань. Якщо насильство розглядається як прийнятна чи смішна форма поведінки, це може підштовхнути індивіда до більш агресивних дій.

Кепкування, жарти та насильство мають взаємозв'язок. Жарти про насильство можуть сприяти скоєнню насильства серед підлітків та молоді, оскільки вони можуть розвивати тривожність та невпевненість у собі. Тривожність може впливати на злочинну поведінку. Відчуття загрози та потреба в захисті можуть приводити до намагання підлітків захистити себе шляхом вчинення злочину. Кепкування та жарти можуть зробити дітей агресивними.

Жартівливі насмішки та кепкування можуть спричинити появу агресивних реакцій у підлітків, що може бути початком скоєння насильства.

Агресивність у підлітковому віці має різні форми та види. У старших підлітків переважає вербальна агресія, тоді як у молодших - фізична. Різноманітність форм індикативна для спрямованості агресії на інших або на себе.

Є рекомендації щодо подолання агресивності підлітків. Психологи, педагоги та батьки повинні зосередитися на розвитку емпатії, зниженні рівня тривоги, навичках контролю емоцій та конструктивного подолання конфліктів. Також важливо демонструвати неагресивну модель поведінки та враховувати вікові особливості підліткового віку.

Індивідуальні різниці та контекст мають важливе значення при визначенні впливу жартів про насильство на скоєння насильства. Фактори, такі як особистість, виховання, соціальне середовище та сприйняття, можуть модерувати цей вплив.

Отже, можна зробити висновок, що жарти завжди були і залишається невід'ємною частиною життя суспільства і людей. Необхідно визнати той факт, що ігнорувати його вплив на всі сфери його життя вже неможливо. Безперечно, гумор також впливає на людину, її здоров'я, поведінку та психоемоційний стан, є певним прикладом для наслідування. Вона повністю охоплює життя людини, стає для неї перепусткою в суспільство, фактично визначає весь простір, у якому вона існує.

СПИСКИ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барсукова В. І., Топачевський С. К. Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації. Житомир, 2015. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/17108/1/%D0%91%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%92.%D0%86..pdf>
2. Савченко Ю. Є. Прагмалінгвістичні моделі німецького анекдоту. <https://cheloveknauka.com/v/514097/a?#?page=8>
3. Самохіна В.О. Сучасний англомовний жарт: монографія. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. 475 с.
4. American Heritage Dictionary
5. Andison, F. S. (1977). TV violence and viewer aggression: A cumulation of study results 1956–1976. *Public Opinion Quarterly*, 41(3), 314-331.
6. Bandura, A., & Jeffrey, R. W. (1973). Role of symbolic coding and rehearsal processes in observational learning. *Journal of personality and social psychology*, 26(1), 122.
7. Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual review of psychology*, 52(1), 1-26.
8. Barbara J. State Codes on Domestic Violence: Analysis, Commentary and Recommendations.
9. Boutros, M. (2017). Place and tactical innovation in social movements: The emergence of Egypt's anti-harassment groups. *Theory and Society*, 46, 543-575.

10. Dundes, A. (2017). *Cracking jokes: Studies of sick humor cycles & stereotypes* (Vol. 21). Quid Pro Books.
11. Goleman, D. (1985). *Violence against women in films. Response to the Victimization of Women & Children*.
12. Hicks, S. J. (2003). Juvenile sexual offenders: Characteristics, interventions, and policy issues. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 989(1), 397-410.
13. Freud S. *Jokes and Their Relation to the Unconscious* (Complete Psychological Works of Sigmund Freud). Ed. J. Strachey. 1990.
14. Lang, S. C. (2011). *The earliest warning signs of intimate partner violence*. Capella University.
15. Lyons-Ruth, K. (2003). Dissociation and the parent infant dialogue. A longitudinal perspective from attachment research. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 51, 883–911.
16. Martin, R. A. (2019). *Humor*. American Psychological Association.
17. Oring, E. (2017). *Jokes and their relations*. Routledge.
18. da Cunha-Bang S., Mc Mahon B., Fisher P., Jensen P., Svarer C., Knudsen G. High trait aggression in men is associated with low 5-HT levels, as indexed by 5-HT₄ receptor binding. *Social Cognition Affect Neuroscience*. 2016. №11. Vol. 4. p. 548-55.
19. Godar S., Fite P., McFarlin K., Bortolato M. The role of monoamine oxidase A in aggression: Current translational developments and future challenges. *Progressive Neuropsychopharmacological Biological Psychiatry*. 2016. №1. Vol. 69. p. 90-100.

20. Fernández-Castillo N, Cormand B. Aggressive behavior in humans: Genes and pathways identified through association studies. *Am J Med Genet B Neuropsychiatr Genet.* 2016 Jul;171(5):676-96.
21. Krug E., Dahlberg L., Mercy J. *et al World report on violence and health.* Geneva: World Health Organization, 2002.
22. Saylor K., Amann B. Impulsive Aggression as a Comorbidity of Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder in Children and Adolescents. *J Child Adolesc Psychopharmacol.* 2016. №26. Vol.1. p. 19-25.
23. Huesmann, L. R., & Kirwil, L. (2007). *Why observing violence increases the risk of violent behavior in the observer.* Cambridge University Press.
24. Rizzolatti, G., Fadiga, L., Fogassi, L., & Gallese, V. (1999). Resonance behaviors and mirror neurons. *Archives italiennes de biologie,* 137(2), 85-100.
25. Алексеева М. Т. Вивчення особистості підлітка. К.: Інститут психології АПН України, 1994. 128 с.
26. Бабенко К. Конфлікт: загроза чи можливість? Сімейні конфлікти та їх вплив на агресивну поведінку. № 42, 2000. 10 – 11 с.
27. Вікова психологія: навчальний посібник. За ред. Г. С. Костюка. Київ: Радянська школа, 1976. 269 с.
28. Вікова та педагогічна психологія: Навч. Посібник. О.В.Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. К.: Просвіта, 2001. 456 с.
29. Дроздов О. Ю. Ситуативні фактори агресивної поведінки молоді. Актуальні проблеми психології. К.: 2001. 38-49 с.

Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: навч. Посібник. К.: МАУП, 2000. 256 с.

30. Мовчан П. Алгоритми вияву. Віче. 2003. № 11. 27 с.

Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 2011. 469 с.

31. Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації : кол. моногр. Л. Г. Сокурянська, В. Л. Арбеніна, О. Б. Зінчина, А. М. Ніколаєвська. Х. : Вид. центр Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна, 2000. 207 с.

32. Хомік В. С. Агресія у різних юнацьких і дитячих когортах: дослідження в українській психології. Практична психологія та соціальна робота. 2007. № 7. 1-6 с.

33. Шинкарук-Корзун Л. Чинники агресивності дітей. Психолог. Шкільний світ. 2009. № 41. 6-8 с.

34. Bushman, B. J., & Anderson, C. A. (2001). Media violence and the American public: Scientific facts versus media misinformation. *American Psychologist*, 56(6-7), 477-489.

35. Funk, J. B. (1993). Reevaluating the impact of video games. *Clinical Pediatrics*, 32(2), 86-90.

36. Huesmann, L. R., Moise-Titus, J., Podolski, C. L., & Eron, L. D. (2003). Longitudinal relations between children's exposure to TV violence and their aggressive and violent behavior in young adulthood: 1977-1992. *Developmental Psychology*, 39(2), 201-221.

37. Gentile, D. A., Lynch, P. J., Linder, J. R., & Walsh, D. A. (2004). The effects of violent video game habits on adolescent hostility, aggressive behaviors, and school performance. *Journal of Adolescence*, 27(1), 5-22.

38. Ferguson, C. J. (2009). Media violence effects: Conclusive or elusive? Expert testimony in the United States courts. *Psychology of Popular Media Culture*, 8(3), 207-217.
39. Kirsh, S. J. (2010). Seeing the world through *Mortal Kombat*-colored glasses: Violent video games and the development of a short-term hostile attribution bias. *Childhood*, 17(3), 371-384.
40. Anderson, C. A., & Dill, K. E. (2000). Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 772-790.
41. Coyne, S. M., Nelson, D. A., & Gentile, D. A. (2012). Media violence, mental health, and aggressive behavior: A literature review. *Aggression and Violent Behavior*, 17(5), 431-438.
42. Carnagey, N. L., & Anderson, C. A. (2005). The effects of reward and punishment in violent video games on aggressive affect, cognition, and behavior. *Psychological Science*, 16(11), 882-889.
43. Desmurget, M., & Gyger, M. (2016). TV violence and brainmapping. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 58(Suppl 4), 16-19.
44. Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). The effects of media violence on society. *Science*, 295(5564), 2377-2379.
45. Giumetti, G. W., McKelvie, S. J., & Hatfield, A. L. (2012). Violent video games and anger as predictors of aggression. *Journal of Research in Personality*, 46(4), 420-424.
46. Ferguson, C. J. (2017). Does media violence predict societal violence? It depends on what you look at and when. *Journal of Communication*, 67(3), 350-375.
47. Bushman, B. J., & Huesmann, L. R. (2006). Short-term and long-term effects of violent media on aggression in children and adults. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 160(4), 348-352.
48. Ivory, J. D., & Kalyanaraman, S. (2007). The effects of technological advancement and violent content in video games on players'

feelings of presence, involvement, physiological arousal, and aggression. *Journal of Communication*, 57(3), 532-555.

49. Bushman, B. J., & Anderson, C. A. (2009). Comfortably numb: Desensitizing effects of violent media on helping others. *Psychological Science*, 20(3), 273-277.

50. Funk, J. B., Baldacci, H. B., Pasold, T., & Baumgardner, J. (2004). Violence exposure in real-life, video games, television, movies, and the internet: Is there desensitization? *Journal of Adolescence*, 27(1), 23-39.

51. Huesmann, L. R., & Kirwil, L. (2007). Why observing violence increases the risk of violent behavior by the observer. In D. R. Gentile (Ed.), *Media violence and children* (pp. 75-100). Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group.

52. Anderson, C. A., & Dill, K. E. (2000). Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 772-790.

53. Kirsh, S. J. (2006). *Children, adolescents, and media violence: A critical look at the research*. Sage Publications.

54. Ferguson, C. J. (2013). Violent video games and the Supreme Court: Lessons for the scientific community in the wake of *Brown v. Entertainment Merchants Association*. *American Psychologist*, 68(2), 57-74.

55. Gentile, D. A., Coyne, S., & Walsh, D. A. (2011). Media violence, physical aggression, and relational aggression in school age children: A short-term longitudinal study. *Aggressive Behavior*, 37(2), 193-206.

56. Carnagey, N. L., & Anderson, C. A. (2005). The effects of reward and punishment in violent video games on aggressive affect, cognition, and behavior. *Psychological Science*, 16(11), 882-889.

57. Ferguson, C. J. (2009). Media violence effects and aggression: Evidence from the scientific community. *Aggression and Violent Behavior*, 14(3), 183-194.

58. Huesmann, L. R., Moise-Titus, J., Podolski, C. L., & Eron, L. D. (2003). Longitudinal relations between children's exposure to TV violence and their aggressive and violent behavior in young adulthood: 1977-1992. *Developmental Psychology*, 39(2), 201-221.
59. Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). Media violence and societal violence. *Science*, 295(5564), 2377-2379.
60. Ferguson, C. J. (2015). Does media violence predict societal violence? It depends on what you look at and when. *Journal of Communication*, 65(1), E1-E22.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник Баса-Дарки

Прізвище та ім'я _____ Клас _____

Інструкція. Опитувальник складається із 75 тверджень, на які ви маєте дати відповідь «Так» чи «Ні».

1. Часом я не можу впоратися з бажанням заподіяти шкоду іншому.
2. Іноді брешу про людей, яких не люблю.
3. Я легко дратуюся, але швидко заспокоююся.
4. Якщо мене не попросять по доброду, я не виконаю прохання.
5. Я не завжди одержую те, що належить.
6. Я не знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.
7. Якщо я не схвалюю поведінки друзів, я даю їм це відчути.
8. Коли мені траплялося обдурити кого-небудь, я відчував болісні каяття совісті.
9. Мені здається, що я не здатний ударити людину.
10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоб кидатися предметами.
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його.
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами.
14. Я тримаюся насторожено з людьми, що ставляться до мене трохи більш дружньо, ніж я очікував.
15. Я часто буваю не згодний з людьми.
16. Іноді до мене приходять думки, від яких мені соромно.
17. Якщо хто-небудь першим ударить мене, я не відповім йому.
18. Коли я дратуюся, я грюкаю дверима.
19. Я набагато більш дратівливий, ніж здається.
20. Якщо хтось уявляє себе начальником, я завжди дію йому всупереч.
21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Я думаю, що багато людей не люблять мене.
23. Я не можу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Люди, які ухиляються від роботи, мають відчувати почуття

провини.

25. Той, хто ображає мене і мою родину, напрошується на бійку.

26. Я не здатний на грубі жарти.

27. Мене охоплює лють, коли наді мною посміхаються.

28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися.

29. Майже щотижня я бачу когонебудь, хто мені не подобається.

30. Досить багато людей заздять мені.

31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене.

32. Мене гнітить те, що я мало роблю для своїх батьків.

33. Люди, що постійно дратують вас, заслуговують на те, щоб їх «кляцнули» по носі.

34. Я ніколи не буваю похмурий від злості.

35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я заслуговую, я не засмучуюся.

36. Якщо хтось виводить мене із себе, я не звертаю уваги.

37. Хоча я і не показую цього, мене іноді гризе заздрість.

38. Іноді мені здається, що з мене глузують.

39. Навіть якщо я злюся, я не вдаюся до «сильного» висловлювання.

40. Мені хочеться, щоб мої гріхи були прощені.

41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хто-небудь ударить мене.

42. Коли виходить не по моему, я іноді ображаюся.

43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.

44. Немає людей, яких би я по справжньому ненавидів.

45. Мій принцип: «Ніколи не довіряти «чужинцям».

46. Якщо хто-небудь дратує мене, я готовий сказати, що я про нього думаю.

47. Я роблю багато такого, про що згодом шкодую.

48. Якщо я розлючуся, я можу вдарити когонебудь.

49. З дитинства я ніколи не виявляв вибухів гніву.

50. Я часто почуваюся як порохова бочка, що готова вибухнути.

51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко працювати.

52. Я завжди думаю про те, які таємні причини змушують людей робити що-небудь приємне для мене.

53. Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь.

54. Невдачі засмучують мене.

55. Я б'юся не рідше і не частіше ніж інші.

56. Я можу згадати випадки, коли я був настільки злим, що брав річ,

яка потрапила мені під руку, і ламав її.

57. Іноді я відчуваю, що готовий першим почати бійку.

58. Іноді я відчуваю, що життя поводить мене зі мною несправедливо.

59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але тепер я в це не вірю.

60. Я лаюся тільки від злості.

61. Коли я вчиняю неправильно, мене мучить совість.

62. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її.

63. Іноді я виражаю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столу.

64. Я буваю грубуватий щодо людей, які мені не подобаються.

65. У мене немає ворогів, які б хотіли мені нашкодити.

66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона на це заслуговує.

67. Я часто думаю, що жив неправильно.

68. Я знаю людей, що здатні довести мене до бійки.

69. Я не засмучуюся через дріб'язки.

70. Мені рідко приходить на думку, що люди намагаються розлютити чи образити мене.

71. Я часто тільки загрожую людям, хоча і не збираюся виконувати погрози.

72. Останнім часом я став занудою.

73. У суперечці я часто підвищую голос.

74. Я намагаюся зазвичай ховати своє погане ставлення до людей.

75. Я краще погоджусь з чим-небудь, ніж стану сперечатися.

Додаток Б

Тест «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк)

Прізвище та ім'я _____ Клас _____

Інструкція. Уважно прочитайте опис різних психічних станів. Якщо цей опис збігається з Вашим станом і стан виникає часто, то необхідно оцінити його в 2 бали. Якщо цей стан виникає іноді, то ставиться 1 бал. Якщо не збігається з Вашим станом – 0 балів.

Опис станів**I.**

1. Не почуваю впевненості в собі.
2. Часто через дрібниці червонію.
3. Мій сон неспокійний.
4. Легко впадаю в зневіру.
5. Турбуюся тільки про уявні неприємності.
6. Мене лякають труднощі.
7. Люблю знаходити у своїй недоліки.
8. Мене легко переконати.
9. Я недовірливий.
10. Я важко переносю час очікування.

II.

1. Нерідко мені здаються безвихідними ситуації, з яких усе-таки можна знайти вихід.
2. Неприємності мене сильно засмучують, я падаю духом.

3. Під час великих неприємностей я схильний без достатніх підстав звинувачувати себе.
4. Нещастя і невдачі нічому мене не вчать.
5. Я часто відмовляюся від боротьби, вважаючи її марною.
6. Я часто почуваюся беззахисним.
7. Іноді в мене буває стан розпачу.
8. Я почуваю розгубленість перед труднощами.
9. У важкі хвилини життя іноді поведжуся як дитина, хочу, щоб мене пожаліли.
10. Вважаю недоліки свого характеру непоправними.

III.

1. Залишаю за собою останнє слово.
2. Нерідко в розмові перебиваю співрозмовника.

3. Мене легко розсердити.
4. Люблю робити зауваження іншим.
5. Хочу бути авторитетом для інших.
6. Не задовольняюся малим, хочу найбільшого.
7. Коли розгніваюся, погано себе стримую.
8. Волю краще керувати, ніж підкорятися.
9. У мене різка, грубувата жестикуляція.
10. Я мстивий.

IV.

1. Мені важко змінювати звички.
2. Нелегко переключати увагу.
3. Дуже насторожено ставлюся до всього нового.
4. Мене важко переконати.
5. Нерідко в мене не виходить з голови думка, якої слід було б позбутися.
6. Нелегко зближуюся з людьми.
7. Мене засмучують навіть незначні порушення плану.
8. Нерідко я виявляю впертість.
9. Неохоче йду на ризик.
10. Різко переживаю відхилення від прийнятого мною режиму дня.

Додаток В

Опитувальник ауто- і гетероагресія (Е. Ільїн)

Прізвище та ім'я _____ Клас _____

Інструкція: Вам пропонується ряд тверджень, Вам потрібно відповісти «так», якщо твердження стосується Вас чи «ні», якщо не стосується.

1. Я не можу втриматися від грубих слів про себе, якщо допускаю помилку у важливій для мене справі.

2. Я вимагаю в різкій формі, щоб поважали мої права.

3. Коли у мене щось не виходить у спільній роботі з іншими, я перш за все лаю самого себе, а не партнерів.

4. Від злості я часто посилаю прокляття своєму кривднику.

5. При виникненні конфлікту з іншими людьми я найчастіше звинувачую себе.

6. Якщо хто-небудь мене дратує, я готовий сказати все, що про нього думаю.

7. Я часто проклинаю себе за те, що зробив не те, що хотів.

8. Коли на мене кричать, я теж починаю кричати у відповідь.

9. Іноді я висловлюю розчарування на себе якоюсь фізичною дією (вдаряю себе по стегну, по лобі і тощо).

10. Я часто просто погрожую людям, хоча і не збираюся приводити загрозу у виконання.

11. Якщо я здійснию вчинок, який здається мені негідним, я довго

картаю себе, не соромлячись при цьому у виразах на свою адресу.

12. Я не можу втриматися від грубих слів, якщо хтось не згоден зі мною.

13. Якщо я роблю дурість, то лаю себе останніми словами.

14. У суперечці я часто починаю сердитися і кричати.

15. Коли хтось не віддає мені борг, я звинувачую насамперед самого себе: так мені, дурневі, й треба.

16. Я буваю грубуватий з людьми, які мені не подобаються.

17. Посварившись з кимось, я ніколи не звинувачую себе.

18. Я не вмію «поставити людину на місце», навіть якщо він цього заслуговує.

19. Навіть якщо я злюся на себе, я не вдаюся до сильних виразів на свою адресу.

20. Яким би я не був я злим, я намагаюся не ображати інших.

Результати за опитувальником Баса-Дарки (старші підлітки)

№ п/п	Фізична агресія	Вербальна агресія	Роздратування	Негативізм	Образа	Підозрілість	Почуття провини	Непряма агресія
1.	100	70	77	60	27	80	22	24
2.	90	77	66	60	36	70	22	32
3.	70	63	66	40	54	60	33	32
4.	60	77	66	80	54	70	55	16
5.	60	70	77	40	63	60	33	40
6.	70	49	88	40	36	50	66	40
7.	80	56	99	60	72	60	44	16
8.	80	49	99	80	45	40	33	48
9.	60	91	110	40	45	70	33	24
10.	80	70	55	20	54	30	44	16
11.	90	70	55	40	27	30	55	24
12.	60	49	66	60	63	50	66	24
13.	80	63	77	80	63	80	44	48
14.	90	70	55	80	54	60	55	32
15.	80	91	110	20	27	70	22	16
16.	70	77	99	20	45	30	66	24
17.	100	91	77	40	45	40	11	48
18.	90	63	77	60	54	70	22	16
19.	90	91	88	20	27	40	22	16
20.	60	56	66	40	45	60	33	32
21.	70	77	55	40	54	60	55	48
22.	80	77	66	40	36	30	44	24
23.	60	91	66	60	45	50	33	24
24.	70	91	66	100	72	40	33	32
25.	80	56	88	40	36	30	55	48
26.	50	63	110	80	72	80	33	32

27.	50	77	99	80	63	60	44	32
28.	80	77	66	40	45	40	22	24
29.	70	91	66	20	45	40	44	16
30.	60	56	77	60	36	50	66	24
Середній бал	72	77	77	51	48	53	40	29

Додаток Д

Результати за опитувальником Баса-Дарки (молодші підлітки)

№ п/п	Фізична агресія	Вербальна агресія	Роздратування	Негативізм	Образа	Підозрілість	Почуття провини	Непряма агресія
1.	70	26	55	40	36	40	48	16
2.	80	52	22	20	18	50	56	48
3.	50	65	33	60	9	20	32	32
4.	80	52	44	40	45	20	16	16
5.	40	39	44	80	45	30	24	24
6.	60	26	11	20	36	40	48	48
7.	70	52	22	40	9	10	32	32
8.	50	39	55	60	54	60	16	16
9.	40	13	33	60	36	40	56	48
10.	60	26	11	40	18	10	40	24
11.	100	91	22	20	54	30	32	32
12.	30	78	44	60	18	20	24	24
13.	40	52	55	20	45	50	24	16
14.	40	39	33	80	9	60	48	48
15.	30	65	33	20	18	10	32	32
16.	50	26	11	0	54	40	16	16
17.	90	52	44	20	63	30	32	32
18.	80	78	55	60	36	50	16	16
19.	80	65	22	20	54	20	40	24
20.	70	52	77	40	45	30	56	56
21.	70	78	88	20	18	30	48	48
22.	60	39	33	40	18	10	32	32

23.	50	26	44	20	72	20	24	24
24.	70	39	55	60	9	40	16	16
25.	40	78	11	40	54	30	16	16
26.	70	52	22	40	36	50	32	32
27.	100	78	22	20	72	40	56	48
28.	80	26	44	80	18	10	24	16
Середній бал	57	51	37	40	36	32	33	30

Додаток Е

**Результати за тестом «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк)
(старші підлітки)**

№ п/п	Тривожність	Фрустрація	Агресивність	Ригідність
1.	4	6	16	2
2.	3	5	14	6
3.	6	3	13	4
4.	7	3	11	10
5.	12	7	9	7
6.	4	11	13	12
7.	10	11	15	14
8.	11	2	12	4
9.	9	3	14	3
10.	5	12	10	9
11.	8	8	13	15
12.	7	5	10	8
13.	7	9	16	5
14.	5	4	16	6
15.	11	5	17	4
16.	6	13	11	6
17.	5	2	17	8
18.	4	3	14	9
19.	12	7	15	7
20.	5	9	10	9
21.	7	6	12	6
22.	3	8	14	3
23.	11	12	16	6

24.	10	6	15	5
25.	9	11	13	9
26.	6	4	9	7
27.	8	10	8	4
28.	10	5	12	10
29.	16	16	15	8
30.	15	15	7	10
Середній бал	8	7	13	7

Додаток Є

**Результати за тестом «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк)
(молодші підлітки)**

№ п/п	Тривожність	Фрустрація	Агресивність	Ригідність
1.	6	4	10	7
2.	7	3	8	4
3.	8	5	7	4
4.	5	6	9	8
5.	10	8	11	6
6.	4	3	16	5
7.	8	6	6	12
8.	11	8	7	7
9.	7	8	4	11
10.	9	7	12	13
11.	6	6	11	8
12.	8	4	5	6
13.	7	5	7	9
14.	8	4	8	5
15.	13	10	15	4
16.	6	6	13	4
17.	5	8	5	3
18.	3	9	11	9
19.	10	6	4	7
20.	14	7	4	5
21.	4	8	6	7
22.	8	12	7	12
23.	9	6	4	5

24.	7	9	8	14
25.	6	8	12	4
26.	12	7	3	5
27.	9	11	5	6
28.	7	5	9	8
Середній бал	8	7	8	7

Додаток Ж

Результати за опитувальником ауто- і гетероагресія (Е. Ільїн)
(старші підлітки)

№ п/п	Аутоагресія	Гетероагресія
1.	6	9
2.	6	10
3.	5	7
4.	6	7
5.	5	6
6.	5	6
7.	4	7
8.	7	9
9.	5	7
10.	6	9
11.	3	8
12.	8	7
13.	6	8
14.	5	8
15.	5	6
16.	7	9
17.	8	5
18.	6	8
19.	5	7
20.	7	10
21.	7	8
22.	5	7
23.	6	7

24.	7	9
25.	6	9
26.	4	6
27.	5	8
28.	7	9
29.	8	6
30.	8	9
Середній бал	6	8

Додаток 3

**Результати за опитувальником ауто- і гетероагресія (Е. Ільїн)
(молодші підлітки)**

№ п/п	Аутоагресія	Гетероагресія
1.	4	6
2.	5	6
3.	3	5
4.	3	5
5.	4	4
6.	6	7
7.	4	6
8.	5	7
9.	3	5
10.	5	6
11.	6	5
12.	6	6
13.	3	5
14.	4	7
15.	4	6
16.	5	7
17.	2	6
18.	3	6
19.	5	7
20.	6	5
21.	6	7
22.	5	7
23.	4	6

24.	5	6
25.	6	8
26.	3	5
27.	4	7
28.	4	8
Середній бал	4	6

